

Ἡ οἰκονομικὴ κρίση ὡς ἀντίδοτο στὴν ἀντιμετώπιση τῆς πνευματικῆς κρίσης.

«Οὐ διαστρέψεις κρίμα πένητος ἐν κρίσει αὐτοῦ»
(Ἐξοδος, 23:6)

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Β. ΖΟΡΜΠΑ*

1. Οἰκονομικὴ κρίση ἢ πολλαπλές κρίσεις;

Ἡ οἰκονομικὴ κατάσταση, στὶς ἀρχές τοῦ 2012, ἔφερε ἕνα αισιόδοξο μήνυμα σὲ πολλὰ Κράτη-μέλη τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνωσης (ΕΕ). Ἡ παρέμβαση τῆς Εὐρωπαϊκῆς Κεντρικῆς Τράπεζας (ΕΚΤ) στὸ τραπεζικὸ σύστημα ἐπανέφερε τὴν ἐμπιστοσύνη στὶς οἰκονομικὲς ἀγορὲς ἀλλὰ καὶ τὴν ἐλπίδα ὅτι, τελικά, ἴσως ἡ ΕΕ θὰ ξεπεράσει τὴν οἰκονομικὴ κρίση. Ἀλλὰ ἐνῶ ἡ Ἰταλία καὶ ἡ Ἰσπανία, μετὰ τὴ Σύνοδο Κορυφῆς τῆς 28ης καὶ 29ης Ἰουνίου 2012, μπόρεσαν καὶ ἔλαβαν ἐπιπρόσθετες οἰκονομικὲς ἐνισχύσεις, μὲ πολὺ καλὰ καὶ εὐνοϊκὰ μέτρα δανειοδότησης, ὁ ὑποβιβασμὸς τῶν οἰκονομιῶν στὴν εὐρωζώνη συνεχίζεται. Ἡ κατάσταση παραμένει εὐθραυστη καὶ τὸ μέλλον τῶν οἰκονομιῶν σὲ πολλὰ Κράτη - μέλη τῆς ΕΕ φαίνεται ἀνησυχητικό, μὲ τὸ Διεθνὲς Νομισματικὸ Ταμεῖο (ΔΝΤ) νὰ προειδοποιεῖ συνεχῶς γιὰ μία ἐνδεχόμενη ὀλοκληρωτικὴ καταστροφή στὴ ζώνη τοῦ Εὐρώ.

Οἱ Εὐρωπαῖοι πολῖτες, ὅσο καλόπιστοι καὶ ἐὰν εἶναι, ἀναρωτιοῦνται καθημερινὰ γιὰ τὸ τί μποροῦν νὰ κάνουν περισσότερο ἀπὸ τὰ δεινὰ πού ἔχουν ὑποστεῖ μέχρι σήμερα. Ἦδη τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ προγράμματος ἐξόδου ἀπὸ τὴν οἰκονομικὴ κρίση ἔχει ἐφαρμοστεῖ: ἐνισχυμένη διακυβέρνηση στὴ ζώνη τοῦ Εὐρώ, μεγαλύτερη παρέμβαση τῆς ΕΚΤ, αὐστηρότητα στὶς μεταρρυθμίσεις τῶν Κρατῶν-μελῶν τῆς ΕΕ, νέα δημοσιοοικονομικὴ πολιτικὴ ἀπὸ τὴν ΕΕ¹, ἀντισυ-

* Ὁ Κων. Ζορμπὰς εἶναι δρ. Θεολογίας-Κοινωνιολογίας, Πολιτικὸς Ἐπιστήμων, Σύμβουλος γιὰ εὐρωπαϊκὰ θέματα.

1. Βλ. ὁμιλία τοῦ Herman Van Rompuy, Προέδρου τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Συμβουλίου, στὸ London School of Economics, μὲ θέμα: *Beyond the crisis: lessons for the future of the Eurozone*,

νταγματικές παρεμβάσεις, οικονομική ύποσθριξη από τις ισχυρότερες οικονομίες της ΕΕ και το ΔΝΤ προς τις πιό αδύνατες, πολιτικές αλλαγές και μεταρρυθμίσεις στις περισσότερες χώρες της ευρωζώνης κ.λπ. Τίποτα όμως δεν πείθει ότι η ΕΕ θα μπορέσει να σταματήσει την κρίση. Άπεναντίας τὸ σκηνικὸ τῆς ἀβεβαιότητας ἐπαναλαμβάνεται. Ὑπάρχουν βέβαια και νέες προσπάθειες καθ' ὁδόν, συμπεριλαμβανομένου ἑνὸς μόνιμου μηχανισμοῦ ἀντιμετώπισης τῆς οικονομικῆς κρίσης, ὑψηλότερη παρέμβαση τοῦ ΔΝΤ, συνεχεῖς διαπραγματεύσεις μὲ τὸν ἰδιωτικὸ τομέα γιὰ τὴν μείωση τοῦ κατώτερου μισθοῦ, νέο φορολογικὸ σύστημα μὲ μεγαλύτερη φορολογικὴ πειθαρχία κ.ἄ.

Τὰ ἐρωτήματα ὅμως παραμένουν: Ἡ ἐφαρμογὴ ὄλων αὐτῶν τῶν μέτρων θὰ ἀποδειχθεῖ ἐπιτυχής; Ἀκόμη και ἐὰν δεχθοῦμε ὅλα τὰ προτεινόμενα μέτρα τῶν εἰδικῶν ἐμπειρογνομῶνων θὰ μπορέσουμε νὰ ἐξέλθουμε ἀπὸ τὴν ἀβεβαιότητα τῆς αὐριανῆς μέρας και τὸν κίνδυνο μιᾶς μεγαλύτερης οικονομικῆς κατάρρευσης; Δυστυχῶς ὑπάρχουν πολλές πιθανότητες τὰ παραπάνω μέτρα νὰ μὴ εἶναι ἀρκετὰ γιὰ μία οὐσιαστικὴ ἀπάντηση στὴν οικονομικὴ κρίση. Ἐν μέρει, αὐτὸ ὀφείλεται κυρίως στὴν ὑπαρξὴ θεμελιωδῶν ἐρωτημάτων τὰ ὁποῖα παραμένουν ἀκόμη ἀναπάντητα: Πρέπει ἡ ΕΚΤ νὰ ἐνεργήσει ὡς (προσωρινός) δανειστὴς και ἀγοραστὴς; Τὸ εὐρωπαϊκὸ και διεθνὲς δίκτυο ρευστότητας θὰ εἶναι ἀρκετὰ μεγάλο γιὰ νὰ σταματήσει τὴ μεταδοτικὴ ἀσθένεια και σὲ ἄλλα Κράτη τῆς ευρωζώνης; Πῶς μπορεῖ νὰ σταματήσει, ἐντὸς τῆς ΕΕ, ἡ κοινωνικὴ ἀνισότητα μεταξὺ τῶν ισχυρότερων και τῶν αδύνατων οικονομῶν; Τὸ ἑλληνικὸ «κούρεμα» θὰ εἶναι ἀρκετὸ γιὰ νὰ γίνει τὸ ἑλληνικὸ χρέος βιώσιμο²; Ἡ Ἑλλάδα ἢ /και ἄλλα Κράτη-μέλη θὰ μποροῦν στὸ ἄμεσο μέλλον νὰ παραμείνουν στὴν ΕΕ;

Ὑπάρχει ὅμως ἓνα οὐσιαστικὸ λάθος σὲ ὅλα τὰ παραπάνω. Ἡ μονομερὴς ἀντίληψη ὅτι βρισκόμαστε ἐνώπιον μιᾶς γενικευμένης οικονομικῆς κρίσης εἶναι λανθασμένη. Δὲν βρισκόμαστε ἀπλῶς μπροστὰ σὲ μία μόνο κρίση, –τὴν οικονομικὴ– ἀλλὰ σὲ πολλές παράλληλες και πολὺ-ἐπίπεδες κρίσεις: Ὑπάρχει μία τραπεζικὴ κρίση, μία κρίση ἀνάπτυξης, μία κρίση χρηματοδότησης, μία

(EUCO 67/11, Presse 299, PR PCE 40). Ὅμοιως βλ. τὴν ἐνδιαφέρουσα ὁμιλία τοῦ ἰδίου στὴν Chapelle de la Résurrection μὲ θέμα «Bringing hope and Solidarity to European integration» (Βρυξέλλες, 5 Ἰουνίου 2012). Πρβλ. τὸ ἐνδιαφέρον συνέδριο τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐπιτροπῆς μὲ θέμα: *La réponse européenne à la crise*, Paris, 6.3.2012.

2. Βέβαια τὸ πρόβλημα τῆς Ἑλλάδος δὲν εἶναι τόσο καινούργιο. Ἀξίζει να μελετήσῃ κανεὶς τὴ φορολογικὴ συμπεριφορὰ τῶν Ἑλλήνων, σχεδὸν ἀμέσως μετὰ τὴν ἑλληνικὴ ἐπανάσταση, ὅπως τὴν παρουσιάζει ὁ γάλλος ἐρευνητὴς EDMOND ABOUT, *La Grèce contemporaine*, ἐκδ. Hachette, Paris 1858³, σελ. 297-301.

κρίση απόκλισης από τους οικονομικούς προϋπολογισμούς (δημοσιονομική), κρίση εμπιστοσύνης στην αγορά, μία παγκόσμια οικονομική κρίση, δηλαδή τη δημιουργία κατά τα τελευταία τριάντα χρόνια μιας αγοράς κεφαλαίων που βασίζεται αποκλειστικά στις νομισματικές διακυμάνσεις, μία κρίση διακυβέρνησης, μία κοινωνική κρίση, μία πολιτική κρίση –κρίση δημοκρατίας και εμπιστοσύνης³–, μία ήθικη και ύπαρξιακή κρίση⁴, μία πνευματική κρίση⁵ - όλες ευδιάκριτες και άμεσα συνδεδεμένες ή μία με την άλλη.

“Όλα τα παραπάνω ερωτήματα παραμένουν αναπάντητα δεδομένου ότι οι πολλαπλές παράλληλες κρίσεις απαιτούν και αντιφατικές απαντήσεις. Ώς ένα βαθμό αυτό εξηγεί και τις διαφορετικές προσεγγίσεις των πολιτικών, των σχολιαστών (έκκλησιαστικών ανδρών ή μη) και των οικονομολόγων, οι όποιοι εστιάζουν την προσοχή τους σε μία μόνο από τις παραπάνω κρίσεις. Και κατά την κρίση «τους» όρισμένες ενέργειες μπορεί να φαίνονται οι πιο κατάλληλες προς εφαρμογή, την ίδια στιγμή όμως οι προτεινόμενες «λύσεις» τους έρχονται σε άμεση σύγκρουση και αντίθεση με τις υπόλοιπες.

Αυτό καθιστά ανέφικτη τη συνεχή άβειαιότητα στο οικονομικό και πολιτικό σύστημα. Δοκιμάζεται ή κοινωνική και έθνικη συνοχή. Παραδείγματος χάριν, ή αύξηση ή ή άνακεφαλαιοποίηση των Τραπεζών, με δημόσια ή ευρωπαϊκά χρήματα, επιδεινώνει τη δημόσια κρίση χρηματοδότησης. Το ζήτημα εμπιστοσύνης της αγοράς με το αυξανόμενο χρέος αυξάνει επίσης και το ζήτημα της διακυβέρνησης. Τα πολλαπλά Νομοσχέδια που έρχονται προς ψήφιση στο Έλληνικό Κοινοβούλιο, πριν τις εκλογές, έμπεριέχουν και τόν κίνδυνο διάσπασης του πολιτικού σώματος, αλλά και ενός ήθικου κινδύνου με την διάσπαση της κοινωνικής συνοχής. Μπορεί ή επιβεβλημένη λιτότητα για τα ένδεχόμενα έλλείμματα να είναι άπαραίτητη, αυξάνει όμως την οικονομική απόκλιση και επιδεινώνει τις πολιτικές και κοινωνικές κρίσεις, που οδηγούν σε επιβράδυνση όλόκληρο τόν κοινωνικό ιστό. “Όλα αυτά είναι μία καθημερινή συνεχής πολε-

3. Βλ. VIVIEN SCHMIDT, Director of the Centre for European Studies at the University of Boston, Ήλεκτρονικό Περιοδικό *Agence Europe*, 20.3.2012.

4. ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ, Ή κρίση δέν είναι μόνο οικονομική. Είναι κρίση ήθικη και ύπαρξιακή, Ήφημερίδα *Ήθνος*, 31.10.2011.

5. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΜΑΡΚΕΖΙΝΗ, Ή Έλλάδα τών κρίσεων, έκδ. Λιβάνη, Άθήνα 2011, σελ. 89. Προβλ. ΠΑΥΛΟΥ ΤΣΙΜΑ, *Τό ήμερολόγιο της κρίσης*, έκδ. Μεταίχμιο, Άθήνα 2011, σελ. 265 έξ. ΣΑΒΒΑ ΡΟΜΠΟΛΗ, Ή οικονομική κρίση στις ΗΠΑ, την Ευρώπη και την Έλλάδα, στο *Γιά μία οικονομία με ανθρώπινο πρόσωπο*, Άθήνα 2011, σελ. 61-75.

μηκή σύγκρουση ή όποια δέν μπορεί νά δώσει κανένα άμεσο ή έμμεσο άποτέλεσμα⁶.

2. Τό προτεινόμενο οικονομικό μοντέλο

Πώς μπορεί νά βγει άπό τό άδιέξοδο αυτό ή σημερινή Εύρώπη; Τό προτεινόμενο μοντέλο τών δύο τελευταίων έτών (2009-2011) στηρίζεται στη λογική του «περιμένω και βλέπω» (wait-and-see). Δυστυχώς αυτή ή πρόταση δέν άποτελεί μία βιώσιμη στρατηγική, δεδομένου ότι ή κατάσταση τείνει νά επιδεινωθεί στη ζώνη του Εύρώ. Μερικοί προτείνουν παράλληλα και μία μορφή «κάθαρσις»⁷, άπαιτώντας την έξοδο άπό τη ζώνη του Εύρώ όλων τών αδύναμων οικονομικά Κρατών. Αυτό είναι μία επικίνδυνη πρόταση, δεδομένου ότι ή άγορά δέν θά ήρεμοϋσε κάτω άπό τις παρούσες συνθήκες. Μάλλον, θά είχε δυσμενείς παράλληλες επιπτώσεις και θά ύπονόμευε την έμπιστοσύνη ως προς τη σταθερότητα τών ευρωπαϊκών κοινωνιών.

Πώς μπορεί, λοιπόν, ή Εύρώπη νά πάει μπροστά; Οί σημερινές έθνικές προσπάθειες, με τις συνεχείς μεταρρυθμίσεις και τη φορολογική σύνεση είναι άναπόφευκτες, αλλά δέν βοηθούν στην μόνιμη άντιμετώπιση του προβλήματος. Οί ειδικοί πιστεύουν ότι οι προβληματικές χώρες πρέπει νά βασισθούν σέ δύο ούσιαστικές ρυθμίσεις: α) σέ μία «καινούργια συμφωνία» για νά βοηθήσουν τά φτωχότερα Κράτη, ώστε νά επανακάμψουν οικονομικά και νά άρχίσει ή ανάπτυξη και β) σέ μία (προσωρινή και μερική) έγγύηση του χρέους.

Η κυρίαρχη κρίση χρέους έχει άποδείξει ότι ή μεγαλύτερη δημοσιονομική πειθαρχία και οι δομικές μεταρρυθμίσεις είναι άπαραίτητες. Άλλά σέ μεγάλο βαθμό ή συνταγή αυτή άπέναντι στην κρίση έχει άποτύχει. Η πολιτική έξουσία μπορεί νά προσπαθεί νά επιβάλλει την πειθαρχία, δυστυχώς, όμως, άποτυγχάνει νά έξετάσει τη σύνθετη προέλευση της κρίσης, μίας κρίσης πού διογκώνει

6. Σύμφωνα με τό κοινό Άνακοινωθέν του τρίτου Φόρουμ τών Όρθοδόξων Έκκλησιών της Εύρώπης και του Συμβουλίου τών Ευρωπαϊκών Έπισκοπικών Συνελεύσεων της Ρωμαιοκαθολικής Έκκλησίας τονίζεται, μεταξύ άλλων, ότι «οί Έκκλησίες παρατηροϋν ότι ή παρούσα οικονομική κρίση δέν είναι μόνο οικονομική, αλλά άνθρωπολογική και πνευματική, καθώς συμπεριλαμβάνει την πολιτιστική και την ήθική σφαίρα, χωρίς βεβαίως νά περιορίζεται μόνον στις τελευταίες» (Λισαβώνα, 5-6 Ιουνίου 2012).

7. ΚΩΝ. ΖΟΡΜΠΑ, Περί διαφάνειας λόγος, Περιοδικό Πληροφόρηση, Ιούλιος-Αύγουστος 2007, σελ. 8-9.

τὸ χάσμα μεταξύ ἑνὸς ἰσχυροῦ κέντρου καὶ μίας ἀδύνατης περιφέρειας, καὶ τελικὰ, ὑπονομεύει τὴν ἐμπιστοσύνη τῶν πολιτῶν ἀπέναντι στοῦ θεσμικοῦ ρόλο τῆς ἴδιας τῆς Εὐρώπης.

Αὐτὸ ἀπαιτεῖ μία «καινούργια συμφωνία» γιὰ τὰ ἀδύνατα Κράτη. Ἡ μείωση τῆς συγχρηματοδότησης, προκειμένου νὰ ἐπιταχυνθεῖ ἡ πρόσβαση στὰ οἰκονομικὰ Κεφάλαια τῆς ΕΕ, θὰ μποροῦσε νὰ εἶναι μία κίνηση πρὸς τὴ σωστὴ κατεύθυνση. Νέα ἐπεξεργασία τῶν παραγωγικῶν ἐπενδύσεων, προγράμματα γιὰ ἀνεργούς νέους καὶ κοινωνικὲς ομάδες (Ἀμέα, γυναῖκες, μετανάστες), ἡ καθιέρωση ἑνὸς νέου Ταμείου σταθερότητας καὶ ἀνάπτυξης, ἡ ἐνεργοποίηση τῶν νέων ὀργάνων συνεργασίας, δημόσιες ἐγγυήσεις καὶ ἀσφάλεια γιὰ νὰ διευκολυνθεῖ ἡ ἰδιωτικὴ ἐπένδυση, εἶναι μερικὰ ἀπὸ τὰ προτεινόμενα μέτρα, ὥστε νὰ ἡρεμήσουν οἱ οἰκονομικὲς ἀγορές. Αὐτὴ ἡ «καινούργια συμφωνία» θὰ βοηθοῦσε στὴν ἀποκατάσταση τῆς ἐμπιστοσύνης. Πόσο ἀποτελεσματικὴ ὁμως μπορεῖ νὰ εἶναι αὐτὴ ἡ πρόταση, ὥστε νὰ ἀποφευχθεῖ ἡ κοινωνικὴ κατάρρευση, μὲ τὶς ἀνυπολόγιστες συνέπειες γιὰ τὶς μελλοντικὲς γενιές;

Ἡ «νέα συμφωνία» γιὰ νὰ εἶναι ἀποτελεσματικὴ θὰ πρέπει νὰ λάβει σοβαρὰ ὑπόψη τῆς τῆ Χάρτα τῶν Θεμελιωδῶν Δικαιωμάτων τῆς ΕΕ, ἡ ὁποία ἔχει ἐνσωματωθεῖ στὴ Συνθήκη τῆς Λισσαβόνας⁸. Βασικὴ ἀρχὴ τῆς ἡ ἰσότητα, ἡ ἀνοχὴ, ἡ ἀξιοπρέπεια, ἡ δικαιοσύνη, ἡ ἀλληλεγγύη καὶ ὁ ἀλληλοσεβασμὸς. Ἰσότητα στοῦ δικαίωμα τῆς ἐργασίας, στὶς κοινωνικὲς καὶ ὑγειονομικὲς ὑπηρεσίες, ἀλλὰ καὶ ἀλληλεγγύη καὶ δικαιοσύνη ἀνάμεσα στὰ Κράτη-μέλη τῆς ΕΕ μὲ τὴν ἀνταλλαγὴ τῶν καλύτερων πρακτικῶν (good practices), μὲ ἕνα ἰσχυρὸ μακροπρόθεσμο πολιτικὸ καὶ κοινωνικὸ ὄραμα ἐνάντια στὴν ἔνδεια καὶ τὸν κοινωνικὸ ἀποκλεισμό. Εἰδικότερα μπροστὰ σὲ αὐτὴ τὴν οἰκονομικὴ κρίση πρέπει νὰ ὑπενθυμίσουμε τὸ γεγονός ὅτι ἡ Εὐρώπη δὲν εἶναι μόνο τὸ Εὐρώ, μόνο μία οἰκονομικὴ ἔνωση. Ἡ βασικὴ ἀρχὴ τῆς ΕΕ, μὲ βάση τὴ Συνθήκη τῆς Λισσαβόνας, δὲν στηρίζεται στὴν ἀνταγωνιστικὴ οἰκονομία, ἀλλὰ σὲ μία οἰκονομία μὲ ἄμεσες κοινωνικὲς προεκτάσεις⁹. Ἡ Εὐρώπη ἔχει ἀνάγκη κατὰ περισσότερο

8. Βλ. ΠΑΝΟΥ ΠΑΝΑΓΩΤΟΠΟΥΛΟΥ, *Οἱ Συνθήκες τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνωσης*, ἐκδ. Σάκκουλα, Ἀθήνα 2008, σελ. 337 κ.έξ.

9. Προτάσεις γιὰ τὴν ἔνδεια καὶ τὸν κοινωνικὸ ἀποκλεισμό στὴν Εὐρωπαϊκὴ Ἐνωση στοῦ νέο πλαίσιο τῆς συνθήκης τῆς Λισσαβόνας, βλ. Joint recommendations of Caritas Europa, the Church and Society Commission of the Conference of European Churches (CSC of CEC), the Secretariat of the Commission of the Bishops' Conferences in the European Union (COMECE) and of Eurodiaconia.

ἀπὸ τὴν ἀντιμετώπιση τῆς κρίσης! Ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ ἓνα προσανατολισμὸ γιὰ τὸ μέλλον τῆς. Μὲ ἄλλα λόγια, ὅπως σημειώνει καὶ ὁ ἴδιος ὁ ἰδρυτὴς τῆς Jean Monnet, ἡ Εὐρώπη ἔγινε γιὰ ἓναν καλύτερο κόσμ¹⁰.

3. Κοινωνικὲς προεκτάσεις τῆς οἰκονομικῆς κρίσης

Ὁ σημερινὸς πληθυσμὸς τῆς Εὐρώπης ἀνέρχεται σὲ 490 ἑκατομμύρια πολῖτες. Ἀπὸ τὸ σύνολο τοῦ παραπάνω ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ, σύμφωνα μὲ τὶς ὑπάρχουσες στατιστικὲς, τὰ 94 ἑκατομμύρια περίπου εἶναι ἡλικίας 18 ἐτῶν, ἐνῶ τὰ 72 ἑκατομμύρια ζοῦν σὲ ἐπίπεδο φτώχειας, ὅπου τὸ 19% εἶναι ἄτομα κάτω τῶν 18 ἐτῶν (25% εἶναι νέοι). Ἀπὸ τὰ ἐπίσημα στοιχεῖα γιὰ τὴν ἀνεργία τῆς Eurostat, ὁ δείκτης ἀνεργίας ἀνῆλθε τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 2011 στὸ 19,2%, κάτι πὺ σημαίνει ὅτι ἡ Ἑλλάδα εἶναι ἡ δεύτερη χώρα τῆς ΕΕ μὲ τὴν ὑψηλότερη ἀνεργία, μετὰ τὴν Ἰσπανία (22,7%). Σὲ σχέση μὲ τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 2011 ἡ ἀνεργία στὴν Ἑλλάδα μέσα σὲ ἓνα ἔτος αὐξήθηκε κατὰ 5,3%, σύμφωνα μὲ τὰ στοιχεῖα τῆς Eurostat.

Τὰ στοιχεῖα πὺ παρουσίασε ἡ ΕΛΣΤΑΤ στὶς 12 Ἰανουαρίου 2012, ἡ ἀνεργία στὴν Ἑλλάδα τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 2011 ἔφτανε τὸ 18,2%, ἐνῶ ἀναμένεται νὰ ξεπεράσει τὸ 24% ἐντὸς τοῦ 2012¹¹ χωρὶς νὰ ἀποκλείεται αὐξητικὴ τάση καὶ τὸ 2013. Τὸν ἴδιο μῆνα, ἡ Ἑλλάδα κατέγραψε τὸν δεύτερο ὑψηλότερο δείκτη ἀνεργίας στὴν ΕΕ γιὰ τοὺς νέους κάτω τῶν 25 ἐτῶν, ὁ ὁποῖος διαμορφώθηκε στὸ 47,2%, μετὰ τὴν Ἰσπανία (48,3%). Στους ἄνδρες, ὁ δείκτης ἀνεργίας στὴν Ἑλλάδα ἔφτασε τὸ 17,2% καὶ στὶς γυναῖκες στὸ 22,1%.

10. SOFIA FERNANDES καὶ EULALIA RUBIO, *Solidarité dans la zone euro: combien, pourquoi, jusqu' à quand?*, Policy Paper 51, *Notre Europe*, Paris 2011.

11. Σὲ ἐπείγουσα ἐπιστολή του ὁ Πρόεδρος τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐπιτροπῆς M. Barroso, πρὸς 8 Κράτη-μέλη τῆς ΕΕ μὲ τὰ μεγαλύτερα ποσοστὰ ἀνεργίας τῶν νέων, ἐπεσήμανε τὴν ἀναγκαῖότητα λήψης ἄμεσων μέτρων γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τοῦ σημαντικοῦ αὐτοῦ προβλήματος (Ἐπιστολή 108549 (2012) 31.1.2012). Τὸ πρόβλημα τῆς ἀνεργίας τῶν νέων ἀπασχόλησε ἰδιαίτερα τὴν Εὐρωπαϊκὴ Ἐπιτροπὴ ἡ ὁποία ἀποφάσισε καὶ τὴ δημιουργία Ὁμάδας δράσης (action team) γιὰ τὴν ἐξεύρεση μέτρων ἀντιμετώπισης τῆς ἀνεργίας τῶν νέων καὶ ὑποστήριξης τῶν μικρῶν καὶ μεσαίων ἐπιχειρήσεων, *Δελτίο Τύπου Εὐρωπαϊκῆς Ἐπιτροπῆς*, Ἀθήνα, 28.2.2012. Ὁμοίως καὶ τὸ Συμβούλιο τῶν Ὑπουργῶν Παιδείας στὶς 10.02.2012, ἀσχολήθηκε εἰδικὰ μὲ τὸ θέμα: *Europe 2020 strategy. Education and training's contribution to reducing youth unemployment*.

Άνεργία και φτώχεια είναι ένα πολυσύνθετο κοινωνικό φαινόμενο, άμεσα συνδεδεμένο με τη σημερινή οικονομική κρίση¹². Η ευημερία της κοινωνίας κρίνεται από την ικανότητα της οικογένειας να έχει μία υγιή χρηματοοικονομική κατάσταση. Η διαταραχή της εσωτερικής ζωής της οικογένειας, λόγω της άνεργίας, έχει επιπτώσεις στην ψυχολογική και συναισθηματική σταθερότητα των μελών της και, προφανώς, των παιδιών.

Η φτώχεια είναι μία έννοια που αναφέρεται στην «έντονη στέρηση ενός ατόμου από τον αξιοπρεπή βίο»¹³. Πώς ορίζεται όμως σήμερα ο φτωχός; Φτωχός είναι αυτός που δεν έχει καμία πρόσβαση στα βασικά αγαθά που παράγει μία κοινωνία. Φτωχός σήμερα σημαίνει να είσαι πεινασμένος, άστεγος, άρρωστος, αναλφάβητος, άνικανος και γενικά μη προστατευμένος από τις δυσμενείς και ένδεχομένως καταπιεστικές και άδικες κοινωνικές πραγματικότητες¹⁴. Η ένδεια είναι ένα σφαιρικό πρόβλημα με έκρηκτικές συνέπειες για την ειρηνική συνύπαρξη μεταξύ των ανθρώπων και τη σταθερότητα μιας κοινωνίας. Σύμφωνα με την Παγκόσμια Τράπεζα πάνω από 2,8 δισεκατομμύρια άνθρωποι ζουν με 2 \$ την ημέρα, ενώ 1,2 δισεκατομμύρια άνθρωποι ζουν με 1 \$ την ημέρα. Γενικά, θα μπορούσαμε να υπογραμμίσουμε ότι το φαινόμενο της φτώχειας αποτελεί μία ασυμμετρία ως προς την κοινωνική πραγματικότητα και εκφράζει την άδικη κατανομή των αγαθών μιας κοινωνίας¹⁵.

12. Βλ. περισσότερα Έθνικό Κέντρο Κοινωνικών Έρευνών, *Οικογένειες και Κράτος Πρόνοιας στην Ευρώπη. Τάσεις και προσκλήσεις στον 21ο αιώνα*, έκδ. Gutenberg, Αθήνα 2002.

13. Βλ. περισσότερα *Dictionnaire de l' autre économie*, έκδ. Desclée de Brouwer, Paris 2005, σελ. 313-321.

14. Σε πρόσφατη συζήτηση στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο (15.02.2012) για το Πρόγραμμα επισιτιστικής βοήθειας προς τους άπορους πολίτες της ΕΕ, πολλοί ευρωβουλευτές έπεσήμαναν ότι 19.000.000 άνθρωποι πεινάνε στη σημερινή Ευρώπη και περιμένουν βοήθεια για να ζήσουν, ενώ κινδυνεύουν να βρεθούν σύντομα στην ίδια κατάσταση πάνω από 40.000.000 νεόπτωχοι. Σύμφωνα με τα τελευταία στοιχεία έρευνας που πραγματοποιήθηκε στην Ελλάδα, τον τελευταίο χρόνο (2011) αυξάνεται δραματικά ο αριθμός των άστεγων φτάνοντας τους 20.000, ενώ 11.000 υπολογίζονται μόνο στην Αθήνα. Την ίδια ώρα κινδυνεύουν τα νοικοκυριά στον τομέα της στέγασης σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες, με πολλές οικογένειες να είναι υποψήφιες να μείνουν κυριολεκτικά στο δρόμο καθώς τα σπίτια τους απειλούνται με πλειστηριασμό.

15. Αναλυτική περιγραφή του φαινομένου βλ. ΚΩΝ. Β. ΖΟΡΜΠΑ, *Δοκίμια για την Παγκοσμιοποίηση*, έκδ. Τέττος, 1993, σελ. 41-55. Πρβλ. ΚΩΣΤΑΣ ΖΟΡΒΑΣ, *Sustainable Development and the Market Economy*, στο επιστημονικό Περιοδικό *Θεολογία*, Τόμος 73, Ιούλιος-Δεκέμβριος 2002, Αθήνα, σελ. 729-737. Έπίσης, *Sustainable Development and the European Union. The Need to Develop New Strategies and New Lifestyles*, Conference of European Churches, Church and Society Commission, Brussels 2002. Πρβλ. The International Bank for Reconstru-

Ἡ οἰκογενειακὴ ἔνδεια, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὸν πυρῆνα τοῦ προβλήματος, πρόσφατα ἔχει ἀρχίσει νὰ ἀπασχολεῖ τοὺς εἰδικοὺς καὶ τὶς πολιτικὲς τῶν κυβερνώντων. Ἐπίσης, ἡ παιδικὴ ἔνδεια, ἡ ὁποία εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς οἰκογενειακῆς φτώχειας, ἀπασχολεῖ συνεχῶς ὄλο καὶ περισσότερο τοὺς διεθνεῖς ὀργανισμοὺς¹⁶. Ἡ Εὐρωπαϊκὴ Ἐπιτροπὴ στὸ στρατηγικὸ ἔγγραφο-πλαῖσιο γιὰ τὸ Εὐρωπαϊκὸ Ἔτος γιὰ τὴν καταπολέμηση τῆς φτώχειας καὶ τοῦ κοινωνικοῦ ἀποκλεισμοῦ (2010), ἀνάμεσα στὶς ἄλλες προτεραιότητες ἀναφέρεται καὶ στὴν «καταπολέμηση τῆς παιδικῆς φτώχειας συμπεριλαμβανομένης τῆς μετάδοσης τῆς φτώχειας ἀπὸ γενιὰ σὲ γενιὰ, τῆς φτώχειας στὶς οἰκογένειες μὲ ἰδιαίτερη ἔμφαση στὶς πολυμελεῖς, τὶς μονογονεϊκὲς οἰκογένειες καὶ τὶς οἰκογένειες ποὺ φροντίζουν ἐξαρτώμενο ἄτομο, καθὼς καὶ τὴν φτώχεια τῶν παιδιῶν ποὺ ζοῦν σὲ ἰδρύματα»¹⁷.

Οἱ κοινωνικὲς ἐπιπτώσεις τῆς ἀνεργίας βρισκονται κυρίως στὴν ἀδυναμία τῶν ἀνέργων νὰ συντηρήσουν ἀξιοπρεπῶς τὶς οἰκογένειές τους καὶ νὰ ἐκπληρώσουν τὶς ὑποχρεώσεις καὶ τὶς δεσμεύσεις τους. Ἄμεσο ἀποτέλεσμα εἶναι ὁ κοινωνικὸς ἀποκλεισμός καὶ ἡ ὑποβάθμιση τῆς κοινωνικῆς θέσης τῶν ἀνέργων, ὁ κλονισμὸς τοῦ αὐτοσεβασμοῦ καὶ τῆς αὐτοπεποίθησής τους, φαινόμενα ποὺ δημιουργοῦν αἰσθήματα ἀνασφάλειας, ἀπογοήτευσης ἢ καὶ κοινωνικῆς ἀπόρριψης. Εἶναι, ἐπίσης, γνωστὸ ὅτι ἡ φτώχεια καὶ ἡ ἔλλειψη δυνατῆς ἐπιβίωσης μποροῦν νὰ ὀδηγήσουν στὴ βία, στὴν παραβατικὴ καὶ στὴν ἐπιθετικὴ συμπεριφορὰ, ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς οἰκογένειας. Τὸ 60% τῶν ἀτόμων ποὺ καταδικάστηκαν σὲ φυλάκιση τὸ 2010, σύμφωνα μὲ στοιχεῖα τῆς Στατιστικῆς Ὑπηρεσίας στὴν Ἑλλάδα, δὲν εἶχαν ἐργασία, μὲ τὴ συντριπτικὴ πλειοψηφία νὰ εἶναι ἄντρες, ἀλλὰ νὰ καταγράφεται αὐξητικὴ τάση καὶ μεταξὺ τῶν γυναικῶν.

ction and Development, *World Development Report 2000/2001*, Oxford University Press, New York 2001, σελ. 15. ΒΑΣ. ΚΕΡΑΜΜΥΔΑ, Ἡ κοινωνία σὲ ἐκποίηση, Ἐφημερίδα *Τὰ Νέα*, 26.6.2008, σελ. 6.

16. Ἡ ξαφνικὴ ἀπώλεια τῆς δουλειᾶς τοῦ ἐνὸς ἐκ τῶν δύο γονέων ἢ ἡ μείωση τῶν ἐσόδων, ἐκ τῶν πραγμάτων γεννᾷ ἀλλαγὲς στὴν καθημερινότητα μιᾶς οἰκογένειας καὶ κατ' ἐπέκταση τῶν παιδιῶν. Μία ἀκόμα ὅμως δυσάρεστη πραγματικότητα, μὲ τὴν ὁποία θὰ πρέπει νὰ ἐρθεῖ ἀντιμέτωπο τὸ παιδί, εἶναι καὶ ἡ ἀλλαγὴ στὴν συμπεριφορὰ τοῦ γονιοῦ ὁ ὁποῖος ξαφνικὰ ἔμεινε χωρὶς ἐργασία. Ἡ ἀλλαγὴ αὐτὴ στὴ συμπεριφορὰ τοῦ γονέα μπορεῖ νὰ μεταφράζεται μὲ τάση ἀπομόνωσης, ψυχρότητα ἢ στὸ χειρότερο σενάριο μὲ τὴ βίαιη συμπεριφορὰ. Αὐτὸ ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τὸ παιδί νὰ μὴν ἀναγνωρίζει τὸν γονέα του, νὰ νιώθει ξένο καὶ μέρος τοῦ προβλήματος. Βλ. σχετικὰ UNICEF, *Global Study on Child Poverty* (www.unicefglobalstudy.blogspot.com) καὶ *Doing Better for Children* (www.oecd.org/els/social/childwellbeing).

17. <http://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=1693&langId=el>.

Ἐπίσης, τὰ χαρακτηριστικά προβλήματα τῶν ἀνέργων ἔχουν ἐπιπτώσεις καὶ στὴν οἰκογένειά τους. Ἰδιαίτερα στὶς περιπτώσεις ἀνεργῶν γονιῶν, ἡ ἀπογοήτευση, ἡ πικρία, ἡ αἰσθησιμότητα ἀνικανότητας συντήρησης τῆς οἰκογένειας δημιουργοῦν ἀμφιθυμικά συναισθήματα τοῦ ἀνέργου σὲ σχέση μὲ τὴν οἰκογένειά του, πὺ μπορεῖ νὰ ἐκφραστοῦν μέσα ἀπὸ συνεχῆ εὐερεθιστότητα, τὶς συγκρούσεις, τὴν κατάθλιψη, τὴν αὐτοκτονία καὶ τὶς τάσεις φυγῆς¹⁸. Ἴσως σὸ σημεῖο αὐτὸ θὰ πρέπει νὰ ἐπισημανθεῖ καὶ τὸ μεγάλο ποιμαντικὸ πρόβλημα τῆς Ἐκκλησίας ὡς πρὸς τὴν ἀδυναμία της νὰ ἀντιδράσει στὶς νέες αὐτὲς ἐξελίξεις. Ὑπογραμμίζουμε τὸ γεγονός ὅτι πολλὲς ἰστοσελίδες διαφόρων θρησκειῶν καὶ αἵρέσεων, ἰστοσελίδες διαφόρων ἀγκραίων φονταμενταλιστικῶν ὁμάδων, στὶς ἀναρτήσεις τους ἔχουν τὴν ἔνδειξη “JOB” (προσφορά ἐργασίας) μὲ ὅλες τὶς ἐπιπτώσεις πὺ μπορεῖ νὰ φαντασθεῖ κανεὶς ἀπὸ αὐτὸ τὸ ἐγγεῖρημα.

4. Οἱ θρησκείες ἀπέναντι στὸν πλοῦτο

Ποιά ὁμως εἶναι ἡ εἰκόνα τῶν διαφόρων θρησκευτικῶν πεποιθήσεων ἀπέναντι στὸν πλοῦτο καὶ τὸ χρήμα; Σὲ ὅλες σχεδὸν τὶς θρησκείες, μονοθεϊστικὲς ἢ μὴ, δὲν ὑπάρχει μία ξεκάθαρη εἰκόνα σχετικὰ μὲ τὴ στάση τοῦ ἀνθρώπου ἀπέναντι στὸν πλοῦτο¹⁹.

18. Ἡ ἀνεργία πλήττει κυρίως τοὺς νέους καὶ τὶς γυναῖκες καὶ γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ οἱ μεταρρυθμίσεις καὶ οἱ πολιτικὲς σὲ εὐρωπαϊκὸ ἐπίπεδο εἶναι ζωτικῆς σημασίας. Ἡ στρατηγικὴ «Εὐρώπη 2020» στοχεύει σὲ μία ἔξυπνη, βιώσιμη καὶ χωρὶς ἀποκλεισμοὺς οἰκονομία πὺ θὰ βοηθήσει τὴν ΕΕ καὶ τὰ Κράτη-μέλη της νὰ ἐπιτύχουν ὑψηλὰ ἐπίπεδα ἀπασχόλησης, παραγωγικότητας καὶ κοινωνικῆς συνοχῆς, ὑπογραμμίζοντας τὴν ἀνάγκη εἰδικῶν πολιτικῶν καὶ προγραμμάτων πὺ θὰ ἀπευθύνονται εἰδικὰ στοὺς νέους. Ἐπίσης, ἐν μέσῳ τεράστιας οἰκονομικῆς κρίσης τὸ πρόβλημα τῆς μετανάστευσης μὲ τὶς παρενέργειές της στὶς ὑποδομὲς τῶν χωρῶν ὑποδοχῆς, ὅπως στὴν Ἑλλάδα, ὀφείλει νὰ εἶναι κύριο συστατικὸ τοῦ πολιτικοῦ διαλόγου καὶ προβληματισμοῦ, ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος.

19. ΝΙΚΟΥ ΧΡΥΣΟΛΩΡΑ, Θρησκεία καὶ Οἰκονομία, Ἐφημερίδα *Καθημερινή*, 19.02.2012. Πρὸβλ. ΜΑΞ ΒΕΜΠΕΡ, *Ἡ Προτεσταντικὴ Ἠθικὴ καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Καπιταλισμοῦ*, ἐκδ. Κάλβος, Ἀθήνα 1990. Σύμφωνα μὲ ἔρευνα σὸ οἰκονομικὸ Περιοδικὸ *FORBES*, τὸ καθαρὸ εἰσόδημα τοῦ νιγηριανοῦ πάστορα David Oyedero, ἰδρυτῆ τῆς μεγάλης θρησκευτικῆς κοινότητας «Living Faith World Outreach Ministry», τὸ 1981, γνωστὴ καὶ μὲ τὴν ὀνομασία «Winners Chapel», ἀνέρχεται σὲ 104 ἑκατομμύρια δολάρια τὸν χρόνο. Τὰ μέλη τῆς Ἐκκλησίας του ἀνέρχονται σὲ 50.000 πιστοὺς καὶ βασικὸ μέλημά του εἶναι ἡ ἐκπαίδευση μιᾶς νέας γενιᾶς ἐκκλησιαστικῶν ἡγετῶν (leaders). Βλ. Περιοδικὸ *Le Monde des Religions*, 51(2012)10. Ἡ τακτικὴ αὐτῆ τῶν μεγάλων ἐκκλησιῶν στὴν Νιγηρία καὶ τὴν Ἀμερικὴ δὲν ἀποτελεῖ ταμποῦ, ἐνῶ στὴν Εὐρώπη ὁ μισθὸς ἐνός

Στην Παλαιά Διαθήκη ο πλούτος συμβολίζει την εὐλογία τοῦ Θεοῦ, ὅπως τὸ μαρτυρεῖ ἡ ἱστορία τῶν Πατριαρχῶν. Ὁ Ἀβραάμ ἦταν «πλούσιος σφόδρα κτήνεσιν καὶ ἀργυρίῳ καὶ χρυσίῳ» (Γένεσις, 13:2), ἐνῶ ὁ Ἰσαὰκ εὐλογήθηκε ἀπὸ τὸν Θεὸ καὶ «ἕως οὐ μέγας ἐγένετο σφόδρα» (Γένεσις, 26:13). Ὁ Μωυσῆς, πλησιάζοντας τὴν Γῆ τῆς Ἐπαγγελίας, κάνει μία αὐστηρὴ παρατήρηση στὸ λαὸ τοῦ Θεοῦ, σημειώνοντας ὅτι «ὕμεις ἐστήκατε πάντες σήμερον ἐναντίον κυρίου τοῦ Θεοῦ ὑμῶν». Γιατί; «Ὅτι ὑμεῖς οἴδατε ὡς κατωκήσαμεν ἐν γῆ Αἰγύπτῳ καὶ παρήλθομεν ἐν μέσῳ τῶν ἐθνῶν, οὓς παρήλθητε, καὶ εἶδατε τὰ βδελύγματα αὐτῶν καὶ τὰ εἶδωλα αὐτῶν, ξύλον καὶ λίθον, ἀργύριον καὶ χρυσίον...» (Δευτερονόμιο, 29:15-17).

Τὸ μήνυμα ξεκάθαρο. Καμία σχέση με «ἀργύριον καὶ χρυσίον», γιατί ὁ πλούτος δὲν ἀνήκει στὸν ἄνθρωπο, ἀλλὰ στὸν Θεό! Ἡ ἀφθονία τοῦ πλούτου μαρτυρεῖ τὴ γεναιοδωρία τοῦ ἴδιου τοῦ Θεοῦ ἀπέναντι στὸν ἄνθρωπο. Κι αὐτὸ ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τὴν Παραβολὴ τῶν ταλάντων (Ματθαῖος, 25:14-30). Ὁ Ἰησοῦς ἐπαινεῖ τὸν πιστὸ δούλο, ὁ ὁποῖος ἐπενδύει στὰ πέντε τάλαντα καὶ τὰ διπλασιάζει, καὶ εἰσέρχεται «εἰς τὴν χαρὰν τοῦ Κυρίου», δηλαδή στὴ Βασιλεία τοῦ Θεοῦ.

Στὰ ἴδια πλαίσια κινεῖται καὶ τὸ Ἰσλάμ, τὸ ὁποῖο ἀναπτύσσεται σὲ μία περίοδο μεγάλης οικονομικῆς εὐφορίας στὸν ἀραβικὸ κόσμο. Σύμφωνα με τὶς μαρτυρίες τῶν Χαντίθ, -ἂν καὶ ἀμφισβητεῖται ἡ ἀξιοπιστία τους, σὲ ὅ,τι ἀφορᾶ τὴν ἀντλήση ἔγκυρων πληροφοριῶν γιὰ τὸ βίο τοῦ Μωάμεθ-, ὁ Προφήτης ἦταν ἔμπειρος ἔμπορος. Σὲ ἡλικία 25 ἐτῶν νυμφεύτηκε τὴν πλούσια χήρα Χαντίτζα, ἡ ὁποία εἰκάζεται πὼς τὸν εἶχε προσλάβει στὴν ὑπηρεσία της γιὰ νὰ χειρίζεται τὶς ἐμπορικῆς ὑποθέσεις της.

Στὶς ἀνατολικῆς θρησκείες, κυρίως ὁ Ἰνδουισμὸς καὶ ὁ Βουδισμὸς, ὑπάρχει μία θετικὴ στάση ἀπέναντι στὸν πλούτο, ἀλλὰ με διαφορετικὴ προσέγγιση καὶ κατεύθυνση. Ἐδῶ δὲν ὑπογραμμίζεται ἡ προέλευση τῶν ἀγαθῶν, ἀλλὰ τονίζεται ἡ ἔννοια τοῦ «κάρμα» στὸν ἄνθρωπο. Σύμφωνα με τὴ δοξασία αὐτή, τὸ κάρμα ἀκολουθεῖ τὸν ἄνθρωπο κατὰ τὶς ἐπίγειες ἐνσαρκώσεις του, τὶς συνθήκες τῶν ὁποίων καὶ προσδιορίζει. Ὁ ἄνθρωπος καθ' ὅλη τὴ διάρκεια μιᾶς συνετῆς ζωῆς, ἐσωτερικῆς καὶ ἐξωτερικῆς, λαμβάνει τὰ ἀγαθὰ γιὰ νὰ ἀνταποκριθεῖ στὴν καθημερινότητά του. Ὁ Ἰνδουισμὸς δίνει ἔμφαση στὴν ἰδιαίτερη σχέση

πάστορα δὲν ξεπερνᾶ τὸ ὕψος ἐνὸς ἀκαδημαϊκοῦ καθηγητῆ. Γιὰ τὸ θέμα τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας καὶ τῆς μισθοδοσίας τοῦ κλήρου στὴν Ἑλλάδα βλ. Ἀρχιεπισκόπου Ἱερωνύμου, *Ἐκκλησιαστικὴ περιουσία καὶ μισθοδοσία τοῦ κλήρου*, Ἀθήναι 2012.

πού πρέπει να έχει ο πιστός με το «ντάρμα». Στην παραδοσιακή ινδουιστική κοινωνία το ντάρμα αποτελεί τη θρησκευτική και ήθικη διδασκαλία των δικαιωμάτων και των καθηκόντων του κάθε ατόμου. Το ντάρμα έχει θεία καταγωγή και αφορά τόσο στη δομή και την λειτουργία του κόσμου, όσο και της κοινωνίας. Στο μεγαλύτερο μέρος της Κίνας ή συνεχής ένασχόληση του ανθρώπου με το χρήμα είναι κάτι το φυσιολογικό, σε τέτοιο βαθμό, που ο «Θεός του πλούτου» βρίσκεται παντού, ενώ η ευχή που δίνεται κατά τη διάρκεια του Νέου Έτους είναι «*σας εύχομαι φέτος να γίνεται πολύ πλούσιος!*»

Άλλα είναι τελικά τόσο άνοικτες οι θρησκείες απέναντι στο χρήμα και τον πλούτο; Μάλλον όχι. Το χρήμα αποτελεί τη δημιουργό δύναμη των κοινωνικών ανισοτήτων στην κοινωνία, γεννά άδικιες και μίσος μεταξύ των ανθρώπων. Ο Ίουδας θα προδώσει τον Ίησού για τριάντα αργύρια (Ματθαίος, 6:15 και Ίωάννης, 17:12), ενώ εκείνος που «*ἀγαπῶν ἀργύριον οὐ πλησθήσεται ἀργυρίου... καὶ τῷ ἐμπλησθέντι τοῦ πλουτῆσαι οὐκ ἔστιν ἀφίων αὐτὸν τοῦ ὑπνώσαι*» (Ἐκκλησιαστής, 5:9, 11). Αὐτή ἡ ἀναφορὰ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ἐπαναλαμβάνεται ἔντονα καὶ στίς διδασχές τοῦ Βούδδα, ὅπου ὁ πλοῦτος ἀποτελεῖ τὴν καταστροφή τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ ἐλεημοσύνη τὴν κορωνίδα τῆς σωτηρίας του: «*Ἦλθα νὰ βοηθήσω τοὺς ἀδαιεῖς μὲ τὴν σύνεση, τὴν ἐλεημοσύνη, τὴν γνώσι καὶ τὴν ἀρετή...*» *Ἄν κατανοοῦσαμε πόσο μεγάλος εἶναι ὁ καρπὸς τῆς ἐλεημοσύνης, δὲν θὰ τρώγαμε τὴν τελευταία μας μπουκιά πρὶν δώσουμε καὶ σὲ ἄλλους κατὰ ἀπὸ τὸ φαγητό μας. Ὁ ἄνθρωπος δὲν γίνεται τέλειος ἐὰν δὲν ἀναλώσει ὄλες τὶς δυνάμεις του σὲ ἀγαθοεργίες πρὸς τὰ διάφορα πλάσματα, ἐὰν δὲν παρηγορήσει τοὺς ἐγκαταλειμμένους...». Ὁ ἴδιος ὁ Ίησοῦς θὰ ἀποκηρύξει τὸ χρήμα σημειώνοντας ὅτι «*οὐδεὶς δύναται δυοῖς κυρίοις δουλεύειν... οὐ δύνασθε Θεῷ δουλεύειν καὶ μαμωνᾶ*» (Ματθαίος, 6:24)²⁰. Ἡ θεολογικὴ σημασία τῆς ἔννοιας τοῦ ὄρου «μαμωνᾶ», σὸ παραπάνω χωρίο, σχετίζεται μὲ τὴν πλεονεξία καὶ τὴν προσκόλλησι στὰ ὑλικά ἀγαθά. Ἡ πλεονεξία ἐπικρίνεται πολὺ ἔντονα σὴν Παραβολὴ τοῦ ἄφρονα πλουσίου (Λουκᾶς, 12:13-21), ὁ ὁποῖος περιφρονεῖ καὶ ἀδιαφορεῖ πλήρως γιὰ τὴν πνευματικὴ διαχείριση τοῦ πλούτου, ἐνῶ θὰ πρέπει*

20. Τὸ οὐσιαστικὸ «μαμωνᾶς» ἀπαντᾶ τέσσερις φορὲς σὴν Καινὴ Διαθήκη καὶ εἶναι ἀραμαϊκῆς προέλευσης, πιθανότατα ἀπὸ τὴ ρίζα «mn» ποὺ σημαίνει «*αὐτὸ τὸ ὁποῖο κάποιος ἐμπιστεύεται*». Ἡ λέξι δὲν ἐμφανίζεται σὴν Παλαιὰ Διαθήκη, ὅμως σὲ ἑβραϊκά κείμενα χρησιμοποιεῖται μὲ τὶς ἔννοιες «*πόρος*», «*κέρδος*» (κυρίως τὸ ἀνέντιμο), «*ἀποζημίωση*», «*λύτρα*» ἢ «*δωροδοκία*», δίνοντας πάντα τὴν αἴσθησι τοῦ ἀναξιοπρεποῦς καὶ ἀποτελώντας στόχο ἠθικῆς ἐπίκρισις.

νά μοιράζεται τὰ ἀγαθὰ μέσα στὰ πλαίσια μίας «σαμαρειτικῆς προσφορᾶς» (Λουκᾶς, 10:25). Στὴν ἀσκητικὴ ἀνθρωπολογία ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς σημειώνει ὅτι ὅλες οἱ ἁμαρτίες ἔχουν μερικὰ ὅρια, ἀλλὰ ἡ φιλαργυρία εἶναι ἓνα κτῆνος, τὸ ὁποῖο δὲν πεθαίνει ποτέ²¹.

Ὁ πιστὸς πρέπει νὰ ἀναγνωρίζει ὅτι τὰ πάντα ἀνήκουν στὸν Δημιουργὸ καὶ ὅτι πρέπει νὰ ἔχει πλήρη ἐμπιστοσύνη σὲ Αὐτόν: «Ἐμβλέψατε εἰς τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, ὅτι οὐ σπεύρουσιν οὐδὲ θερίζουσιν οὐδὲ συνάγουσιν εἰς ἀποθήκας, καὶ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος τρέφει αὐτά» (Ματθαῖος, 6:26), μῆνυμα πὸν ὑπογραμμίζεται καὶ στὸ Κοράνι, δηλαδή ὅτι ὁ Θεὸς δίδει τὸν πλοῦτο (εὐφορία) στὸν ἄνθρωπο (Σούρα, 53:48). Χωρὶς νὰ γίνεται ἀναφορὰ σὲ κάποια θεότητα στὴ κινέζικη σοφία ἡ μέση ὁδὸς ἀποτελεῖ τὴ βασικὴ ἀρχὴ τοῦ Ταοϊσμοῦ: «ἐὰν καταλαβαίνεις ὅτι ἔχεις ἀρκετὰ χρήματα, τότε εἶσαι ἀληθινὰ πλούσιος», γράφει ὁ Lao Tseu, στὸ ἔργο του «*Tao-Te-King*» (Διδαχὴ, 33).

Κατὰ συνέπεια, ἐκεῖνο πὸν τίθεται ὑπὸ ἀμφισβήτηση, σὲ ὅλες σχεδὸν τίς θρησκείες, σὲ σχέση μὲ τὸν πλοῦτο καὶ τὸ χρῆμα, δὲν εἶναι ἡ χρῆση του ἀλλὰ ἡ ἀνήθικη διαχείριση καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ ἀνθρώπου πρὸς αὐτό. Ἡ κακὴ χρῆση τοῦ πλοῦτου καὶ ἡ τοκογλυφία εἶναι μερικὰ ἀπὸ τὰ ἀποτελέσματα αὐτῆς τῆς στάσης. Συνδέοντας τὴν παραγωγικὴ δραστηριότητα τοῦ χρήματος καὶ τὴν ιδιωτικοποίηση τῆς σωτηρίας, ὁ Πάπας Λέων ὁ Μέγας (Papa Leo Magnus, 440-461 μ.Χ.) ὑπογράμμισε, ἀπὸ τὸν 5ο αἰῶνα, τὴν καταδίκη κάθε ἀνήθικης πρακτικῆς τοῦ χρήματος: *Fenus pecuniae, funus est animae*, ἡ τοκογλυφία ὁδηγεῖ στὸ θάνατο τῆς ψυχῆς²²!

21. Γράφει ὁ ἱερός Χρυσόστομος γιὰ τὸν πλοῦτο: «Εἶδετε τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων τὴν εὐτέλειαν, εἶδετε τῆς δυναστείας τὸ ἐπιτηρόν; εἶδετε τὸν πλοῦτον, ὃν ἀεὶ δραπέτην ἐκάλουν, οὐ δραπέτην δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀνδροφόνον; Οὐ γὰρ καταλιμπάνει τοὺς ἔχοντας μόνον, ἀλλὰ καὶ σφάζει αὐτούς· ὅταν γὰρ τίς αὐτὸν θεραπεύῃ, τότε μάλιστα αὐτὸν παραδίδωσι. Τί θεραπεύεις τὸν πλοῦτον τὸν σήμερον πρὸς σέ, καὶ αὔριον πρὸς ἄλλον; τί θεραπεύεις πλοῦτον, τὸν μηδέποτε κατασχεθῆναι δυνάμενον; Βούλει θεραπεύσαι αὐτόν; βούλει αὐτὸν κατασχεῖν; Μὴ κατορύξῃς αὐτόν, ἀλλὰ δὸς αὐτὸν εἰς τὰς χεῖρας τῶν πενήτων. Θηρίον ἐστὶν ὁ πλοῦτος· ἂν μὲν κατέχηται, φεύγει· ἂν δὲ σκορπίζηται, μένει. Ἐσκόρπισε γὰρ, φησὶν, ἔδωκε τοῖς πένησιν, ἡ δικαιοσύνη αὐτοῦ μένει εἰς τὸν αἰῶνα. Σκόρπισον, ἵνα μείνῃ· μὴ κατορύξῃς, ἵνα μὴ φύγῃ...», Ὀμιλία πρὸς Εὐστρόφιον, 2:3. Παρόμοια προσέγγιση καὶ στὸ Κοράνι, Σούρα, 104:1-6.

22. JACQUES LE GOFF, *La Bourse et la vie. Économie et Religion au Moyen Age*, ἐκδ. Hachette, Paris 1986. Πρβλ. *Revue de l' Histoire des Religions*, ccvi-1/1980. JIM WALLIS, *Rediscovering Values. A new Compass for the New Economy*, ἐκδ. Howard Books, New York 2010.

5. Ήθικη και πνευματική ένδεια

Αυτή η σύντομη περιγραφή για τη στάση τών διαφόρων θρησκευτικῶν πεποιθήσεων ἀπέναντι σὸν πλοῦτο ἐπιβεβαιώνει τὸ γεγονός ὅτι παρὰ τὴν οἰανδήποτε οἰκονομικὴ εὐημερία ὑπάρχει πάντα μία κοινωνικὴ δυσφορία. Ἡ κακὴ χρῆση τοῦ πλοῦτου δοκιμάζει τὴν κοινωνία καὶ ἀναδεικνύει νέες μορφές περιθωριοποίησης, συναισθηματικῆς, ἠθικῆς καὶ πνευματικῆς ἔνδειας. Μία κοινωνία πού ἐστιάζει τὴν προσοχὴ τῆς ἀποκλειστικὰ καὶ μόνον σὸ μεμονωμένο ἀτομικὸ κέρδος καὶ τὴν κατανάλωση, καὶ ὄχι σὴν εὐθύνη γιὰ τὸ κοινὸ καλὸ, τὴν εὐημερία καὶ τὸ μέλλον τῆς κοινωνίας, προκαλεῖ τὴν ἠθικὴ ἔνδεια, ὅπου τὰ ἄτομα προσβλέπουν περισσότερο σὸ «νὰ ἔχεις» καὶ ὄχι σὸ «νὰ εἶσαι». Στὴν ἐποχὴ τῆς μαζικῆς εὐημερίας, ἡ κατανάλωση εἶχε γίνεϊ τόσο σημαντικὴ πού οἱ ἄνθρωποι ἦταν πρόθυμοι νὰ ἀποδεχθοῦν τὰ καταναλωτικὰ χρέη προκειμένου νὰ στηριξοῦν τὴν προσωπικὴ προβολή τους. Αὐτὴ ἡ διαδικασία ἔχει περιγραφεῖ ὡς μία «ἡδονικὴ σύγκρουση» τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸν ἑαυτό του²³. Κατὰ συνέπεια, ἕνας τέτοιος καταναλωτισμὸς ὀδηγεῖ σὴ ριζικὴ δυσαρέσκεια, ἐπειδὴ οἱ βαθύτερες φιλοδοξίες παραμένουν ἀνικανοποίητες. Ἐνας τρόπος ζωῆς βασισμένος ἀποκλειστικὰ σὸν καταναλωτισμὸ μειώνει τὸ χρόνο καὶ τὸ χῶρο γιὰ ὑπαρξιακὰ ἐρωτηματικὰ ὡς πρὸς τὸ νόημα τῆς ζωῆς σὲ σχέση μὲ τὸν συνάνθρωπο. Ἡ ἐπίδειξη τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν πέρα ἀπὸ τὴν πνευματικὴ περισυλλογὴ καὶ ἡ ἀποκλειστικὴ ἀναζήτηση τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν καὶ τῶν ἄμεσων ὑλιστικῶν ικανοποιήσεων ὀδηγεῖ παράλληλα σὲ μία αὔξηση τῆς πνευματικῆς ἔνδειας.

Σὲ ὅλη τὴν ἱστορία τοῦ Χριστιανισμοῦ ἔχει ὑπογραμμισθεῖ ἡ εὐθύνη τοῦ κάθε πιστοῦ ἀπέναντι σὸς φτωχοῦς. Ὁ ἴδιος ὁ Χριστὸς εἶναι κοντὰ σὸς φτωχοῦς καὶ τὸς ἔνδεεις (Ματθαῖος, 25:31-46). Στὴν ἀρχέγονη ἐνορία ἡ σημασία τῆς λογίας δὲν ἀποτελεῖ ἀπλῶς ἔκφραση ἀλληλεγγύης μεταξὺ μιᾶς κοινωνικῆς ὁμάδας, ἀλλὰ ἐκφράζει καὶ τὴ σχέση μας μὲ τὸ Θεὸ καὶ τὸν κόσμ²⁴. *Στὶς Πρά-*

23. ROGER LIDDLE καὶ FREDERIC LERAI, *Europe's Social Reality. A Consultation Paper from the Bureau of European Political Advisers*, Brussels 2007, σελ. 13.

24. Ὁ ἅγιος Γρηγόριος Νάζιανζηνὸς σημειώνει γιὰ τὴ σχέση τῆς λογίας (ἐράνου) καὶ κοινωνικῆς δικαιοσύνης: «Πᾶσι μὲν δὴ πτωχοῖς ἀνοικτέον τὰ σπλάγχνα, καὶ τοῖς καθ' ἡντιανοῦν αἰτίαν κακοπαθοῦσι, κατὰ τὴν, χαίρειν μετὰ χαϊρόντων, καὶ κλαίειν μετὰ κλαιόντων, κελεύουσαν ἐντολήν· καὶ προεισενεκτέον ἀνθρώπους ὄντας ἀνθρώποις τὸν ἔρανον τῆς χρηστότητος, εἴτε διὰ χηρείαν χηρίζοιεν ταύτης, εἴτε δι' ὀρφανίαν, εἴτε ἀποξένωσιν πατρίδος, εἴτε ὀμότητα δεσποτῶν, εἴτε ἀρχόντων θράσος, εἴτε φορολόγων ἀπανθρωπίαν, εἴτε ληστῶν μαιφονίαν, εἴτε

ξεις τῶν Ἀποστόλων περιγράφεται με λεπτομέρεια ἡ πρώτη ἀποστολική κοινότητα ὡς ἔξις: «Ὅλοι οἱ πιστοὶ ἦταν μαζί καὶ τὰ εἶχαν ὅλα κοινά. Ἀκόμη καὶ τὰ κτήματα ποὺ εἶχαν καὶ τὰ ὑπάρχοντά τους τὰ πουλοῦσαν, καὶ τίς εἰσπράξεις τίς μοίραζαν μεταξύ τους, ἀνάλογα με τὴν ἀνάγκη ποὺ εἶχε ὁ καθένας τους» (2:44-45). Ἡ πρώτη κοινότητα τῶν Ἱεροσολύμων ἐπιζητεῖ νὰ ἀποκτήσει θεσμοποιημένο ρόλο με χαρακτηριστικὰ τὸν ἐγκρατῆ καὶ ἠθικὸ τρόπο ζωῆς τῶν μελῶν της καὶ τὸ ἐνθουσιαστικὸ στοιχεῖο, ποὺ συνίσταται στὴν ἀναμονὴ τῆς ταχύτατης ἔλευσης τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Αὐτὰ τὰ χαρακτηριστικὰ συνεχίζονται καὶ ἀργότερα. Ὁ Ἀριστείδης ὁ Ἀθηναῖος, ἀπολογητὴς καὶ φιλόσοφος τοῦ δευτέρου αἰῶνα, γράφει στὸν αὐτοκράτορα Ἀδριανὸ (126 μ.Χ.) γιὰ τοὺς Χριστιανούς: «...ὅσα οὐ θέλουσιν αὐτοῖς γίνεσθαι ἐτέρω οὐ ποιοῦσι, τοὺς ἀδικοῦντας αὐτοὺς παρακαλοῦσι καὶ προσφιλεῖς αὐτοὺς ἑαυτοῖς ποιοῦσι, τοὺς ἐχθροὺς εὐεργετεῖν σπουδάζουσι, πρᾶεις εἰσι καὶ ἐπεικεῖς. Ἀπὸ πάσης συνουσίας ἀνόμου καὶ ἀπὸ πάσης ἀκαθαρσίας ἐγκρατεύονται, χήραν οὐχ ὑπερορῶσιν, ὀρφανὸν οὐ λυποῦσιν· ὁ ἔχων τῷ μὴ ἔχοντι ἀφθόνως ἐπιχορηγεῖ· ξένον ἐὰν ἴδωσιν ὑπὸ στέγην εἰσάγουσι καὶ χαίρουσιν ἐπ' αὐτῷ ὡς ἐπὶ ἀδελφῷ ἀληθινῷ· οὐ γὰρ κατὰ σάρκα ἀδελφούς ἑαυτοὺς καλοῦσιν ἀλλὰ κατὰ πνεῦμα» (Ἀπολογία, 15)²⁵.

Κατὰ συνέπεια, ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς πρώτης ἀποστολικῆς κοινότητος ἐπικρατοῦσε μία θετικὴ προσέγγιση ἀπέναντι στὴν ἔνδεια. Τὸ ὄραμα μιᾶς ζωῆς «στὴν ἀπλότητα», ποὺ ὑπάρχει τόσο στὸν Χριστιανισμό ὅσο καὶ σὲ πολλὲς θρησκευ-

κλεπτῶν ἀπληστῶν, εἴτε δήμευσιν, εἴτε νανάγιον· πάντες γὰρ ὁμοίως ἐλεινοί, καὶ οὕτω βλέποντες εἰς τὰς ἡμετέρας χεῖρας, ὡς ἡμεῖς εἰς τὰς τοῦ Θεοῦ, περὶ ὧν ἂν δεώμεθα· καὶ τούτων αὐτῶν οἱ παρ' ἄξιαν κακοπαθοῦντες, τῶν ἐν ἔθει τοῦ δυστυχεῖν ὄντων ἐλεινότεροι· ἐξαιρέτως δὲ τοῖς ὑπὸ τῆς ἱεράς νόσου διεφθαρμένοις, καὶ μέχρι σαρκῶν, καὶ ὀστέων, καὶ μυελῶν, ὡς ἢ κατὰ τινῶν ἀπειλῆ, βεβρωμένοις, καὶ προδεδομένοις ὑπὸ τοῦ μοχθηροῦ, καὶ ταπεινοῦ, καὶ ἀπίστου τούτου σώματος· ὃ καὶ εὐεκοῦν πολεμεῖ, καὶ ἀνὰ πολεμούμενον· ὃ καὶ ὡς σύνδουλον ἀγαπῶ, καὶ ὡς ἐχθρὸν ἀποστρέφομαι...», Λόγος περὶ φιλοπρωχίας, Migne PG, 35:857-909. Πρβλ. ΚΩΝ. ΖΟΡΜΠΑ, Ἡ αὐτοσυνειδησία τῆς ἀρχέγονης ἐνορίας καὶ τὰ σύγχρονα ποιμαντικὰ προβλήματα, ἐκδ. Τέττιος, Κατερίνη 1991. Πρβλ. Τ. Σ. ΕΛΛΙΟΤ, Ἡ ἰδέα μιᾶς χριστιανικῆς κοινωνίας, μετ. Λένα Παπαθεμελῆ, ἐκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1991. The journey of the Aposteles, Περιοδικὸ National Geographic, 221 (2012) 50-53.

25. Ὁ ἀναγνώστης μπορεῖ νὰ μελετήσῃ στὴν «Λαυσαϊκὴ Ἱστορία» τοῦ Παλλαδίου Ἐπισκόπου Ἐλενουπόλεως (364-371 μ.Χ.) ἱστορίες σπουδαίων μοναχῶν, οἱ ὅποιοι ἐργάζονταν ποικιλοτρόπως γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῶν κοινωνικῶν ἀδυνάτων τῆς ἐποχῆς. Πρβλ. εἰδικὸ ἀφιέρωμα γιὰ τὴν Φιλανθρωπία στὸ Περιοδικὸ Πειραϊκὴ Ἐκκλησία, Δεκέμβριος 2009, σελ. 15-45.

τικές κοινότητες, σήμερα επιβάλλεται ως ιδεολογικό θεώρημα. Η ιδέα της ζωής «στην απλότητα» έχει φθάσει στο ευρύ κοινό μέσω των έρευνητικών προγραμμάτων και τις ομάδες εμπειρογνομόνων οι οποίες αφιερώνονται στους εναλλακτικούς, βιώσιμους τρόπους παραγωγής και κατανάλωσης ως απάντηση σε αρκετές από τις σφαιρικές οικολογικές προκλήσεις, όπως οι άδικες εμπορικές πρακτικές και η καταστροφή του φυσικού περιβάλλοντος.

Η προσωπική ένδεια ή οποία ορίζεται ως ελεύθερη επιλογή μιας ζωής «στην απλότητα» μπορεί να γίνει στάση ζωής και να βοηθήσει τον άνθρωπο, ώστε να έμβαθύνει όχι μόνο σε ύπαρξιακά ερωτήματα αλλά παράλληλα να ενισχυθούν και οι διαπροσωπικές σχέσεις. Είναι έπομένως απαραίτητο να εργαστεί κανείς ταυτόχρονα τόσο για την πνευματική ανάγνωση όσο και για τη βελτίωση των κοινωνικών δομών. Οποιαδήποτε προτεραιότητα πού θα δίδεται στις κοινωνικές δομές και την οργάνωση μιας κοινωνίας χωρίς τον σεβασμό στο ανθρώπινο πρόσωπο και την αναγνώριση της ανθρώπινης αξιοπρέπειας θα οδηγεί τις κοινωνίες και πάλι στη δημιουργία μιας απόλυτης ύλιστικής ανθρωπολογίας.

Ο άνθρωπος πρέπει να άσκηθει στην ολιγάρκεια, σε μία αξιοπρεπή λιτότητα, και όπως παροτρύνουν πολλοί από τους Έκκλησιαστικούς Πατέρες ο άνθρωπος «να γίνει έραστής των λίγων πραγμάτων στη ζωή του». Η άγωνία ενός ανθρώπου για το ψωμί του είναι πρόβλημα ύλικό. Η άγωνία ενός ανθρώπου για το ψωμί του πλησίον είναι πρόβλημα πνευματικό, εξηγεί ο ρώσος φιλόσοφος Nikolai Berdiyaev (1874-1948), ενώ ο σοφός λαός λέγει χαρακτηριστικά: «ό φτωχός τρέφεται από τον πλούσιο, αλλά ο πλούσιος σώζεται από την προσευχή του φτωχού».

6. Ανακαλύπτοντας τις χαμένες άξιες

Η οικονομική κρίση πού διανύουμε παρουσιάζεται ως μία ευκαιρία ανάκαλυψης των ξεχασμένων άξιων ως άπλοι πολίτες, ως οικογένεια ή άκόμη και ως θρησκευτική κοινότητα²⁶. Τα ερωτήματα είναι πολλαπλά: Έρωτήματα για το

26. Βλ. την ιστοσελίδα www.rediscoveringvalues.com. Πρβλ. JIM WALLIS, *Faith and Finance: Christians and the Economic Crisis* (PDF Discussion Guide), 2011. Πρβλ. Συλλογικός Τόμος, *Αιώνιες άξιες ενάντια στη σύγχρονη παρακμή*, μετ. Παν. Σουλτάνης, έκδ. Πεμπτουσία, Άθήνα 1992. Συλλογικός Τόμος, *Chretiens face à la crise*, έκδ. Bayard, Mont rouge, 2009 και EMMANUEL TODD, *L'illusion économique*, έκδ. Gallimard/Folio, Paris 1998.

πῶς και τί θέλουμε νά γίνουμε ὡς ἄτομα, ὡς πολῖτες ἢ ὡς ἀνθρώπινη κοινότητα. Ἡ Ἐκκλησία δὲν μπορεῖ νά μιλά μὲ ὄρους οἰκονομικούς ἀλλὰ νά θέτει τὰ ἀκριβῆ ἐρωτήματα. Ἐὰν γιὰ τοὺς πολιτικούς τὸ βασικὸ ἐρώτημα εἶναι «*πότε αὐτὴ ἡ κρίση θὰ λάβει τέλος*»(;), γιὰ τὴν Ἐκκλησία τὸ βασικὸ ἐρώτημα θὰ πρέπει νά εἶναι «*πόσο μπορεῖ νά μᾶς ἀλλάξει αὐτὴ ἡ κρίση*» και τί θὰ ἀφήσει πίσω της. Γιὰ τίς θρησκευτικὲς κοινότητες τὸ καιριο ἐρώτημα εἶναι νά δημιουργήσουν εὐκαιρίες γιὰ κοινὴ κατανόηση, νέες στρατηγικὲς ἀλληλεγγύης και βιώσιμες δομὲς κοινωνικῆς πρόνοιας.

Προτείνουμε τρεῖς παράλληλες προτάσεις προβληματισμοῦ ὡς ἀπάντηση τῆς Ἐκκλησίας στὴν πνευματικὴ κρίση.

A) Ἡ οὐσία τῆς ἀνθρώπινης ἀξίας

Τὰ τελευταῖα τριάντα χρόνια ἡ οἰκονομικὴ ἀγορὰ ἀντικατέστησε τὴν πρακτικὴ τοῦ πολίτη μὲ τὴν λατρεία τῆς κατανάλωσης και ἡ ταυτότητα τοῦ καταναλωτῆ ἀντικατέστησε τὴν ταυτότητα τοῦ πολίτη. Ἡ ἑλληνικὴ και ἡ εὐρωπαϊκὴ κοινωνία ἀφομοίωσε τὴν πλεονεξία και τὸ κέρδος, περιορίζοντας τὴν ἀνθρώπινη ὑπαρξη στὰ πλαίσια μιᾶς οἰκονομικῆς μονάδας. Αὐτὴ ἡ ἀντίληψη τῆς ἀρρωστημένης προσκόλλησης στὸν πλοῦτο οὐδέποτε ἔγινε ἀποδεκτὴ ἀπὸ τὴν χριστιανικὴ παράδοση²⁷.

Στὶς βιβλικὲς ἀφηγήσεις παρουσιάζονται πολλὲς πτυχὲς τοῦ φαινομένου τῆς φτώχειας καθὼς και τρόποι πού ἡ ἴδια μπορεῖ νά περιορισεῖ²⁸. Σὲ ἀρκετοὺς Ψαλμοὺς γίνεται ἀναφορὰ στὴν κοινωνικὴ ἀδικία και προτρέπει τὸν ἡγεμόνα νά κυβερνήσει τὸ λαὸ τοῦ Θεοῦ ἀμερόληπτα, ἀποδίδοντας δικαιοσύνη στοὺς φτωχοὺς. Ὅπως τονίζεται στὸν Ψαλμὸ 113:7 «*ἀνασηκῶνει (ὁ Θεὸς) ἀπὸ τὸ χῶμα τὸν ἀδύνατο κι ἀπ' τὴ βρωμιὰ ἀνυψῶνει τὸ φτωχό, γιὰ νά τὸν βάλει νά καθίσει μὲ τοὺς ἄρχοντες, μὲ τοὺς μεγάλους τοῦ λαοῦ του*». Ἐπίσης εὐσεβὴς και μακάριος εἶναι αὐτὸς πού «*μοίρασε γενναιόδωρα και ἔδωσε στοὺς φτωχοὺς*» (Ψαλμὸς, 112:9).

Ἡ ἀγάπη και ἡ προσφορὰ πρὸς τὸν πλησίον δὲν ἀποτελεῖ ἕνα ἠθικιστικὸ καθῆκον. Ἀπεναντίας ἁμαρτία εἶναι οἱ ἐπιλογὲς μας πού οἰκοδομοῦν ἕναν

27. ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΤΙΡΑΝΩΝ ΚΑΙ ΠΑΣΗΣ ΑΛΒΑΝΙΑΣ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, Ἡ κρίσιμη εὐκαιρία τῆς κρίσεως, Ἐφημερίδα *Καθημερινή*, 25.11.2011.

28. Rainer Albertz, *A History of Israelite Religion in the Old Testament Period*, London 1994, σελ. 760-770.

άνθρωπο κλειστό στον έναντό του και ανίκανο να προσεγγίσει τον Θεό δια του συνανθρώπου του. Για τον λόγο αυτό ο όρισμός της φιλαργυρίας, όπως τον δίνει ο άγιος Μάξιμος ο Όμολογητής, είναι όταν ο άνθρωπος παίρνει από τον άλλον με χαρά και δίνει στον άλλον με λύπη²⁹. Ο Μέγας Βασίλειος παρουσιάζει τον πλεονέκτη σαν ένα πηγάδι χωρίς πυθμένα που καταπίνει στο στομάχι του τους αδύνατους³⁰, ενώ ο Ίσαακ ο Σύρος (άσκητης του 7ου αιώνα) λέγει ότι καλύτερα να κάθεται κανείς με γύπες παρά με πλεονέκτη και άπληστο³¹.

Αυτή η ανθρωπολογική προσέγγιση ανοίγει ένα σπουδαίο κεφάλαιο: τη στάση των χριστιανών απέναντι στην κοινωνική αδικία, την εκμετάλλευση και τις κοινωνικές δομές. Για όλους αυτούς που πιστεύουν ότι ο πλουτισμός τους είναι θέλημα Θεού ο άγιος Γρηγόριος Νύσσης σημειώνει: «Δέν προέρχεται από τον Θεό τό ψωμί του πλεονέκτη»³². Γι' αυτό και η Έκκλησία είναι κατηγορηματική απέναντι σε όλους αυτούς που δίδουν στους ναούς ενώ τα χρήματά τους προέρχονται από την εκμετάλλευση του ανθρώπου. Ο Μέγας Βασίλειος ταυτίζει τον πλεονέκτη με τον «άποστερητή», με αυτόν που στερεί τους εργαζόμενους από τη δίκαιη αμοιβή τους και δέν τους χορηγεί τα αναγκαία. Ο πλεονέκτης προσκολλάται άρρωστημένα στα υλικά αγαθά, άφοσιώνεται στην απόκτηση, την αύξηση και τη διατήρησή τους. Η ύλη γίνεται ή θρησκεία του, αυτήν έμπιστεύεται και γι' αυτήν κάνει τα πάντα. «Ο αγαπών άργύριον, ούτως ως αγαπών άφειλε Κύριον τον Θεόν έξ όλης της ψυχής», λέει ο Μέγας Βασίλειος, «ό τοιοῦτος αντί του δουλεύειν τῷ Κυρίῳ, δουλεύει τῷ μαμωνᾷ, τό τῷ Θεῷ όφειλόμενον της αγάπης μέτρον επί τό άργύριον μεταθεῖς. Διά τουτο γίνεται ή πλεονεξία ειδωλολατρία έπειδάν τά τῷ Κυρίῳ προσφερόμενα δῶρα επί τά γήινα μετενέγκη»³³. Δυστυχώς στην έποχή μας θά άκουγόταν έξαιρετικά επίκαιρος ο λόγος του ιεροῦ Χρυσοστόμου: «Οί πολλοί περι την των χρημάτων μαινονται συλλογήν και τον Θεόν μισησαντες αγαπῶσι τον μαμωνᾶν»³⁴.

Η Παραβολή του καλοῦ Σαμαρείτη θέτει ένα άκόμη βασικό έρώτημα: «Ποιός είναι ο πλησίον μου» (Λουκάς, 10:29). Άναγνωρίζοντας ως πλησίον τον διπλανό μου, ειδικά όταν αυτός άνήκει σε άλλες ομάδες, θρησκευτικές, φυλετι-

29. Migne PG 90:104D.

30. Migne PG 29:152D.

31. Migne PG 44:1173B.

32. Migne PG 32:1164D.

33. *Είς τον Προφήτην Ήσαϊαν*, Κεφ. 1, Migne PG 30:212 CD.

34. *Περί Κατανύξεως Α* ', Ε.Π.Ε. 28, 634.

κές κ.λπ., είναι το πιο ουσιαστικό στοιχείο για την ανακάλυψη των ήθικων αξιών στην σημερινή κοινωνία. Στην εποχή της παγκοσμιοποίησης και της διαπολιτισμικότητας δεν είναι καιρός να επικεντρωνόμαστε στις εθνικές διαφορές³⁵. Το ουσιαστικότερο είναι η κατανόηση της ανθρώπινης αξίας, για το ποιός είναι ο άνθρωπος. Στην Παραβολή του πλούσιου και του φτωχού Λάζαρου (Λουκάς, 16:19-31) δεν επικρίνεται ο πλούσιος, ο οποίος αγνοεί τον φτωχό πλησίον του, αλλά καταδικάζεται γιατί αγνοεί την ανθρώπινη ύπαρξη και την παρουσία του³⁶. Ανάκαμψη της ελληνικής και της ευρωπαϊκής κοινωνίας θα προέλθει μόνον με την επανασύσταση των προϋποθέσεων ζωτικής κοινωνικής συνοχής με την ανακάλυψη της ανθρώπινης αξίας ως ύπαρξη και ως συνύπαρξη.

Η ανθρωπολογική προσέγγιση δεν μπορεί να είναι αδιάφορη και από την παιδεία. Η πρώτη νοθεσία προς τους άρχοντες είναι επίκαιρη από την άποψη, ότι το βασανιστικό για την ελληνική κοινωνία πρόβλημα για την παιδεία και την εκπαίδευση, δεν χωρά άλλη στασιμότητα. Και δεν μπορούμε να σηκώσουμε τα χέρια μας και να παραιτηθούμε από κάθε αντίσταση στη βούληση και στις δράσεις όλων εκείνων των αρχόντων που αποφασίζουν για το μέλλον της κοινωνίας, ούτε να αποθέσουμε σε αυτούς την ελπίδα μας για την επίλυση των ζητημάτων της δικής μας παιδείας, ούτε και να δηλώσουμε μοιρολατρικά την αδυναμία μας για την όποια εκπαιδευτική μεταρρύθμιση. Ο Ψαλμωδός συμβουλεύει «δράξασθε παιδείας» (Ψαλμός, 2:12) και εάν είναι δυνατόν αμέσως. Χωρίς αναβολές, παλινδρομήσεις και υποθέσεις στο αρχείο. Και ο πληθυντικός της νοθεσίας σημαίνει ότι το θέμα της παιδείας δεν είναι υπόθεση μόνο των αρχόντων αλλά όλων μας. Και αυτό είναι το χρέος αυτής της ώρας. Η παιδεία να γίνει υπόθεση όλων μας, προπαντός με την έννοια της συνοχής απέναντι στη χαμένη γενιά του χθές και στη γενιά του αύριο³⁷.

35. Αντιπροσωπεία της Έκκλησίας της Ελλάδος στην ΕΕ, *Διαπολιτισμικότητα και Θρησκεία στην Ευρώπη. Μετά την επικύρωση της Συνθήκης της Λισσαβόνας*, έκδ. "Ινδικτος, Αθήνα 2011.

36. ΓΕΡΟΘΕΟΥ ΒΛΑΧΟΥ (νυν Μητροπολίτης Ναυπάκτου), Η παραβολή του πλούσιου και του Λαζάρου για την μετά θάνατον ζωή, Περιοδικό *Θέματα Έπιστημών του Ανθρώπου* (Θ.Ε.Α.), 66(2008)246-257. Πρβλ. ΚΛΗΜΗΣ Ο ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΥΣ, *Τίς ο σωζόμενος πλούσιος*, Migne PG 8,9.

37. Βλ. ΚΕΝ ROBINSON, *Άλλη Λογική. Για μία επανάσταση δημιουργικότητας*, έκδ. Έν πλώ, Αθήνα 2011.

Β) Κοινωνία τῶν Πολιτῶν καὶ Ἐθελοντισμὸς

Ἀπέναντι στὴν οἰκονομικὴ κρίση ποὺ ζεῖ ἡ Ἑλλάδα καὶ ἄλλα Κράτη στὴν ΕΕ ἡ Κοινωνία τῶν Πολιτῶν ἐνεργοποιεῖται, ὅπως φυσικὰ καὶ πολλὲς ἄλλες δυνάμεις. Λίστες μὲ διευθύνσεις καὶ τηλέφωνα τῶν σημείων διανομῆς δωρεὰν φαγητοῦ σὲ ὅλη τὴν Ἑλλάδα (www.helping.gr), ἐνεργοποίηση ομάδων, συλλόγων καὶ φιλανθρωπικῶν κινήσεων καὶ ἄλλες δραστηριότητες προσελκύουν ὄλο καὶ περισσότερους ἀνθρώπους, ἀποκαλύπτοντας ὅλες τὶς διαστάσεις τῆς νέας κοινωνικῆς πραγματικότητας. Οἱ φιλανθρωπικοὶ ἰστότοποι πολλαπλασιάζονται καὶ ἡ αὔξηση τῆς ἐπισκεψιμότητας, γιὰ ὅσους μποροῦν, εἶναι κατακόρυφη. Οἱ διαχειριστὲς αὐτῶν τῶν διαδικτυακῶν πρωτοβουλιῶν ἀναζητοῦν περισσότερους ἐθελοντὲς ἢ κάποιο φορέα γιὰ τὴν περαιτέρω εὐρυθμὴ λειτουργία τῆς δραστηριότητας. Ἡ ἑλληνικὴ κοινωνία αὐτοδιοργανώνεται: Κοινωνικὰ Φαρμακεία, Κοινωνικὰ Παντοπωλεῖα, Κοινωνικὸ Θεατροπωλεῖο, ὀργάνωση συσσιτίων γιὰ ἀπόρους, πρωτοβουλίες συλλογικότητας, μεταποίηση καὶ προσφορά ρουχισμοῦ ἀποτελοῦν μία αὐθόρμητη ἀντίδραση τῶν πολιτῶν ἀπέναντι στὴν οἰκονομικὴ κρίση.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη καὶ ἡ Ἐκκλησία ἀνταποκρίνεται πάντοτε στὴν οἰκονομικὴ ἢ ἄλλη κρίση μὲ τὴν ἴδρυση πολλῶν φιλανθρωπικῶν ἔργων, καθὼς μαρτυροῦν πολλὰ ἱστορικὰ κείμενα. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ νομοθεσία ἐξασφάλιζε τὴν ἀνέγερση φιλανθρωπικῶν ἰδρυμάτων, ὅπως νοσοκομείων, πτωχοκομείων, γηροκομείων καὶ παρομοίων ἰδρυμάτων. Τὸ φιλανθρωπικὸ ἔργο τῆς Ἐκκλησίας, ὡστόσο, δὲν ἦταν θέμα ψυχροῦ νομικισμοῦ, ποὺ στὴ θεωρία μπορεῖ νὰ λέει πολλά, ἀλλὰ στὴν πράξη γίνονται πολὺ λίγα. Οἱ πιστοὶ δὲν χρειάζονται νόμους γιὰ νὰ ἐκφράζουν τὴν ἀγάπη τους πρὸς τὸν πάσχοντα συνάνθρωπο. Ἀπὸ τὸν Ἐπίσκοπο μέχρι καὶ τὸν πιὸ ἀπλό πιστό, ἡ φιλανθρωπία ἀποτελεῖ καθημερινὴ φροντίδα³⁸. Σὲ πολλὲς περιπτώσεις ὁ Ἐπίσκοπος πρωτοστατεῖ ἐκφράζοντας μὲ τὸν τρόπο αὐτὸν τὴν φροντίδα ὀλόκληρης τῆς Ἐκκλησίας γιὰ τὴν φιλανθρωπία. Ἱεράρχης τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἐπεσήμανε μὲ ἔμφαση ὅτι «Φιλόπτωχο τα-

38. Γράφει ὁ ἱερός Χρυσόστομος γιὰ τὴν φιλανθρωπία: «Φιλανθρωπίας γὰρ ἡ τροφή τὴν ὑπόθεσιν ἔχεται, μὴ ὀμότητος· ἔλεον, μὴ ὕβριν. Ὅτι πένης ἐστὶ, θρέψον, ὅτι Χριστὸς τρέφεται, θρέψον μὴ ἐπειδὴ σατανικὰ εἰσάγει ρήματα, καὶ τὴν ἑαυτοῦ καταισχύνει ζωὴν. Μὴ ἴδης αὐτὸν ἔξωθεν γελῶντα, ἀλλὰ τὸ συνειδὸς ἐξέτασον, καὶ τότε ὄψει μυριάκις αὐτὸν ἑαυτῷ καταρῶμενον, καὶ στένοντα, καὶ ὀδυρόμενον. Εἰ δὲ οὐκ ἐπιδείκνυται, καὶ τοῦτο διὰ σέ. Ἔστωσαν τοίνυν ἄνθρωποι πένητες καὶ ἐλεύθεροι οἱ σύσσιτοί σου, μὴ ἐπίορκοι, μηδὲ μῖμοι...», Ὁμιλία εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγέλιον, 48:8.

μείο μὲ ὑπόλοιπο σημαίνει ὅτι εἶναι ταμεῖο χωρὶς φιλοπρωχία». Στὸ βιβλίο μὲ τίτλο «Ἡ μαρτυρία τῆς ἀγάπης» καὶ ὑπότιτλο «Τὸ φιλανθρωπικὸ καὶ κοινωνικὸ ἔργο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος», ποὺ ἐκδόθηκε ἀπὸ τὸν Κλάδο Ἐκδόσεων Ἐπικοινωνιακῆς καὶ Μορφωτικῆς Ὑπηρεσίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος (2001), δείχνει τὸ φιλανθρωπικὸ ἔργο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος³⁹ σὲ ἑκατοντάδες φιλανθρωπικὰ ἰδρύματα, ἀνοικτοῦ ἢ κλειστοῦ τύπου, ὅπου, κατὰ τὴν εὐστοχὴ παρατήρηση τοῦ ἀγίου Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, «νόσος φιλοσοφεῖται, καὶ συμφορὰ μακαρίζεται καὶ τὸ συμπαθὲς δοκιμάζεται»⁴⁰ ἐκεῖ ὅπου δημιουργεῖται ἡ «καινὴ πόλις». Ἐὰν μελετήσει κανεὶς τὰ «τυπικὰ» μὲ τὰ ὁποῖα λειτουργοῦσαν, ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία, τὰ πρῶτα στὴν ἱστορία Νοσοκομεῖα, ὅπως γιὰ παράδειγμα τὸ Τυπικὸ τῆς Μονῆς Παντοκράτορος στὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπου φαίνεται ἡ ὀργάνωση καὶ ἡ λειτουργία τοῦ Νοσοκομείου, τότε θὰ διαπιστώσει ὅτι ἡ Ἐκκλησία θεωρεῖ πραγματικὸ πλοῦτο τοὺς πτωχοὺς, τοὺς ἀσθενεῖς, τοὺς πονεμένους ποὺ χρειάζονται στοργὴ καὶ φιλανθρωπία καὶ ἐνδιαφέρεται ἄμεσα γι' αὐτούς.

Ἐκεῖνο ποὺ θὰ πρέπει νὰ κρατήσει ἡ Ἐκκλησία ὡς προβληματισμὸ εἶναι ὅτι ὅλη αὐτὴ ἡ ἐθελοντικὴ προσπάθεια νὰ μὴν ἔχει τὴν τύχη ἑνὸς πρόσκαιρου «ὠφελμιστικοῦ ἀκτιβισμοῦ». Ἡ συνεχὴς ἀνάπτυξη ὄλων αὐτῶν τῶν πρωτοβουλιῶν μᾶς ἐπιτρέπει νὰ σκεφτοῦμε καὶ τὴν ἀνάγκη μιᾶς βιώσιμης καὶ μόνιμης φιλανθρωπικῆς λύσης καὶ ὄχι ὡς ἔκτακτη ἐπιλογή. Ἡ οἰκονομικὴ κρίση δὲν δημιουργεῖ μόνον νέες ιδέες, ἀλλὰ προκαλεῖ καὶ πολλὰ ἐρωτήματα γιὰ τοὺς λόγους ποὺ θὰ πρέπει οἱ πολῖτες νὰ βοηθήσουν. Αὐτὸ ἐπιβάλλει τὴν ἀνάγκη ἐνεργοποίησης μίας «φιλανθρωπίας μὲ ρίσκο» (venture philanthropy)⁴¹. Αὐτὴ εἶναι μία φιλανθρωπικὴ προσέγγιση ποὺ ἐφαρμόζει τὶς οἰκονομικὲς ἀρχὲς ποὺ διέπουν μία ἐπιχείρηση, στὸν κοινωνικὸ τομέα. Στὶς ἡμέρες μας θὰ πρέπει κάποιος νὰ ἐπενδύσει στὸ φιλανθρωπικὸ ἔργο, μὲ τὴν εὐρεῖα ἔννοια τοῦ ὄρου,

39. Στὴν κρίση καὶ τὶς ποικίλες διαστάσεις τῆς ἀναφέρθηκε στὴν εἰσήγησή του, μὲ θέμα «Ἡ Ἐκκλησία μπροστὰ στὴν κρίση τοῦ τόπου μας», ὁ Μητροπολίτης Ἐδέσσης Ἰωήλ, στὴν ἔκτακτη Σύνοδο τῆς Ἱεραρχίας (Μάρτιος 2012), ὁ ὁποῖος ἔδωσε ἰδιαίτερη ἐμφαση στὸ φιλανθρωπικὸ ἔργο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. Βλ. ὁλόκληρη τὴν εἰσήγησή του στὸ http://www.ecclesia.gr/greek/holysynod/foil_2012.pdf.

40. *Ἐπιτάφιος εἰς Μέγα Βασίλειον*, Migne, PG 46:212)

41. Ἐνδιαφέρουσες ἐπιστημονικὲς προσεγγίσεις στὸ θέμα αὐτὸ κάνει ὁ γάλλος ἀνθρωπολόγος Marc Abeles στὰ ἔργα του *Les Nouveaux riches. Un ethnologue dans la Silicon Valley*, ἐκδ. Odile Jacob, Paris 2002 καὶ *Nouvelles approches du don dans la Silicon Valley. Une analyse européenne de la philanthropie américaine*, Περιοδικὸ *Revue du MAUSS*, 21(2003)179-197.

κάτι που κάνει την βοήθεια περισσότερο αποτελεσματική, συνειδητοποίηση του έθελοντικού έγχειρήματος και νέες μορφές χρηματοδότησης μέσα από ποικίλες επενδύσεις⁴². Οί βασιικές άρχές που θά πρέπει νά διέπουν τó σημερινó φιλανθρωπικό κίνημα (έκκλησιαστικό ή μή) είναι δύο:

Ή πρώτη άρχή είναι ή αυτενέργεια τών πολιτών οί όποιοι, ξεπερνώντας τόν άτομικισμό και τόν καταναλωτισμό, όργανώνονται σέ έθελοντική βάση με σκοπό την κοινωνική προσφορά πρós τούς συνανθρώπους. Έκτός από την κάλυψη τών συγκεκριμένων άμέσων άναγκών ένα τέτοιο κίνημα θά συμβάλει επίσης στην ώριμότητα και την χειραφέτηση τής Κοινωνίας τών Πολιτών με πρόσθετες ευεργετικές έπιπτώσεις στην έλληνική κοινωνία. Δεύτερον, ένα κίνημα κοινωνικής προσφοράς πρέπει νά είναι βιώσιμο. Ή έθελοντική εργασία δέν είναι συνώνυμη με τόν έρασιτεχνισμό ούτε άσυμβίβαστη με τόν επαγγελματισμό. Ή ανάπτυξη ίκανοτήτων άφορά θέματα όργανωτικά, έπικοινωνίας, άνεύρεσης χορηγών και προγραμμάτων δικτύωσης και συνεργασίας με όμοειδεις όργανώσεις σέ άλλες χώρες τής ΕΕ κ.λπ..

Ό έθελοντισμός, ό όποιος έρχεται ως άπάντηση στην οικονομική κρίση, έμπεριέχει και ποικίλα μεταφυσικά έρωτήματα ως πρós την ουσία και τó περιεχόμενό του. Γράφει κάποιος σέ ίστοσελίδα του διαδικτύου: *«Οί μόνοι άνάμεσά μας που θά είναι στ' άλήθεια εύτυχημένοι, είναι αυτοί που θά έχουν ψάξει και θά έχουν... βρει πώς νά βοηθούν τούς άλλους»*. Κάποιος άλλος συμπληρώνει: *«Θά μπορούσαμε νά παρομοιάσουμε τόν έθελοντισμό με ένα τεράστιο δέντρο που άπλώνει τις ρίζες του και τά κλαδιά του σ' όλο τόν κόσμο, χαρίζοντας άμέτρητους καρπούς. Άραγε, πόσο βαθιά βρίσκονται οί ρίζες αυτού του τόσο ξεχωριστού δέντρου; Ποιός έριξε τó σπόρο και φύτρωσε; Είναι ό έθελοντισμός στάση ζωής;»*.

42. Βλ. την προσπάθεια τής Έκκλησίας τής Ελλάδος για τó επενδυτικό πρόγραμμα «Ήλιος». Σέ πρόσφατη δήλωσή του ό Μακαριώτατος Αρχιεπίσκοπος Αθηνών και πάσης Ελλάδος Ίερώνυμος τόνισε σχετικά: *«...Ούτε ό λαός μας, που έχει βυθιστεί στη φτώχεια και την άνασφάλεια άνακουφίζεται με λόγια, ούτε τά πολυάριθμα έκκλησιαστικά ιδρύματα κοινωνικού χαρακτήρα, τά όποία κάθε μέρα όλο και περισσότερο έγκαταλείπονται από τó κράτος πρόνοιας, συντηρούνται με δηλώσεις, ούτε οί λειτουργικές άνάγκες τής Έκκλησίας άντιμετωπίζονται με εύχολόγια. Ή Τερά Άρχιεπισκοπή Αθηνών και ή Έκκλησία τής Ελλάδος, έχοντας συναίσθηση τής ευθύνης τούς άπέναντι στην πατρίδα και έπίγνωση τής άποστολής τους σέ ώρες έξαιρετικά κρίσιμες για τή διατήρηση τής κοινωνικής συνοχής και ειρήνης, έμμένουν στην άπόφασή τους για την άξιολόγηση με κάθε νόμιμο τρόπο τής περιοσίάς τους. Και θέλουν νά πιστεύουν πώς ή Πολιτεία θά άντιληφθεί ότι παραμένουν άρωγοί στόν κοινό σκοπό και όχι κατ'έπιφαση συνεργάτες ή αντίπαλοι»* (23.03.2012).

Στὰ ἐρωτήματα αὐτὰ δὲν μποροῦμε νὰ ἀπαντήσουμε ὡς ὁμάδα συμφερότων, ἀλλὰ νὰ ἐνεργήσουμε ὡς κοινωνία ἀξιών. Ἐὰν θελήσουμε νὰ βροῦμε κάτι οὐσιαστικὸ στὰ ἐρωτήματα αὐτὰ εἶναι τὰ νέα κριτήρια εὐημερίας, τὰ νέα πρότυπα ἐπάργειας ποὺ ἀρχίζουν νὰ διαμορφώνονται στὴν ἑλληνικὴ κοινωνία. Ἡ κοινωνικὴ ἔνδεια τοποθετεῖ τὸν καθένα μας ἐνώπιον τοῦ ἐρωτήματος τῆς στάσης ζωῆς. Ἡ πίστη ἔχει ἐπίσης σχέση μὲ τὴν ποιότητα τῆς ζωῆς. Βρισκόμαστε, λοιπόν, μπροστὰ στὸ ἐρώτημα τῆς σχέσης μεταξύ τοῦ βιολογικοῦ κύκλου καὶ τοῦ ἱστορικοῦ χρόνου ποὺ καλύπτει ἡ ἀνθρώπινη ὑπαρξὴ μας καὶ τῆς πνευματικῆς διάστασης τῆς ὑπαρξῆς ποὺ προβλέπει στὴν αἰωνιότητα, ὄχι ὡς φυγὴ καὶ ἐγκατάλειψη τῶν προβλημάτων τῆς παρούσης ζωῆς, ἀλλὰ ὡς προστιθέμενη ἀξία ποὺ νοηματοδοτεῖ καὶ ἀναδεικνύει τὸν ἄνθρωπο ὡς συν-δημιουργό, ὄχι ὡς θῦμα ἢ ἀνίσχυρο ἐξάρτημα μιᾶς μηχανῆς ποὺ ἀλέθει τὰ πάντα («melting pot») καθὼς περνᾷ ὁ χρόνος.

Ἐπιπλέον γιὰ τὴν Ἐκκλησία εἶναι ἀναγκαῖο, σὲ ὅτι ἀφορᾷ τὴν Κοινωνία τῶν Πολιτῶν, νὰ θέσει κάποια ἐρωτήματα αὐτοκριτικῆς: Πρῶτον, ὑπάρχουν κάποιες ἀξίες στὴν Κοινωνία τῶν Πολιτῶν οἱ ὁποῖες μποροῦν νὰ προστεθοῦν στὶς ἤδη ὑπάρχουσες ἀξίες τῆς Ἐκκλησίας ἢ καὶ ἀντιστρόφως; Δεύτερον, ἡ ὑπαρξὴ τῆς Κοινωνίας τῶν Πολιτῶν ἔγινε ἄραγε αἰφνίδια στὴν κοινωνία μας ἢ προϋπήρχε; Τρίτον, τί εἶναι αὐτὸ ποὺ ἀνάγκασε τὴ δημιουργία της καὶ δὲν μπόρεσε νὰ τὸ συμπληρώσει ἡ Ἐκκλησία; Τέταρτον, ὡς ποιοὶ σημεῖο εἴμαστε ἔτοιμοι νὰ διακονήσουμε, νὰ τεθοῦμε στὴν ὑπηρεσία τοῦ ἄλλου –ξεπερνώντας τὸν ἑαυτό μας; Μποροῦμε νὰ δημιουργήσουμε σχέσεις οἱ ὁποῖες δὲν εἶναι χρηστικές, ἀλλὰ ἀληθινὲς σχέσεις ἀλληλεγγύης ἐν ὀρίοις (ἐν-ὄρια)⁴³;

Γ) Ἐνεργοποίηση τῆς Ἐνοριακῆς Κοινότητας

Τελικὰ ἡ Ἐκκλησία, πέρα ἀπὸ τὰ καθαρῶς φιλανθρωπικὰ ἔργα, στὴν παροῦσα οἰκονομικὴ κρίση μπορεῖ νὰ προσφέρει κάτι παραπάνω; Τί κατέχει ἄραγε ἡ Ἐκκλησία, καὶ δὲν τὸ κατέχουν οἱ ἄλλοι; Μπορεῖ νὰ διαμορφώσει δημοκρατικὴ συνείδηση; Ὑπάρχει ἄραγε ἓνας «ἐκκλησιαστικὸς» τρόπος παραγωγῆς; Ὑπάρχει ἄραγε ἓνας «ἐκκλησιαστικὸς» τρόπος ἀνάπτυξης; Ὑπάρχει ἄραγε μία «ἐκκλησιαστικὴ» σχολὴ management; Μήπως τελικὰ δὲν θὰ μποροῦσε

43. ΚΩΝ. ΖΟΡΜΠΑ, Ὁρθοδοξία καὶ Κοινωνία τῶν πολιτῶν στὸ νέο εὐρωπαϊκὸ γίγνεσθαι, στὸ *Ἡ Μεγάλὴ Εὐρώπη καὶ ἡ θέση τῆς Ὁρθοδοξίας στὴ διαμόρφωση τοῦ εὐρωπαϊκοῦ γίγνεσθαι*, Εἰσηγήσεις τοῦ Ἀαϊκοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 2006, σελ. 81-110.

ή ίδια ή Έκκλησία να προχωρήσει και στην ενεργοποίηση του άρθρου 11 και 24 της Συνθήκης της Λισσαβόνας, ή οποία θεσπίζει για πρώτη φορά το δικαίωμα πρωτοβουλίας των πολιτών και αντικατοπτρίζει τη βούληση της ΕΕ να συνδέσει τους πολίτες της με τα ευρωπαϊκά σχέδια και τη λήψη αποφάσεων που τους αφορούν (ως πολίτες και ως πιστούς) για το μέλλον της ΕΕ⁴⁴;

Φυσικά και τα ερωτήματα δεν είναι απλά. Επιβεβαιώνουν όμως τόσο την έλλειψη της ψυχής όσο και την έπιρροή ή μη της εκκλησιαστικής συνείδησης σε μία κοινωνία. Και μπορεί μεν πολλοί να αντιδρούν στην οποιαδήποτε εκκλησιαστική παρέμβαση, δεν πρέπει όμως να ξεχνάμε ότι το ζητούμενο σήμερα είναι η δημιουργία της ξεχασμένης κοινότητας –και της εκκλησιαστικής– για να μπορέσει να διατηρηθεί η ενότητα και η κοινωνική συνοχή της χώρας μας.

Ποιά μπορεί να είναι τα μηνύματα της σημερινής κρίσης; Υπάρχουν άπειρες δυνάμεις, δραστηριότητες ανθρώπων που η πίστη τους δεν εκφράζεται εκκλησιαστικά ή ακόμη αποτελεί έκφραση απόρριψης της ίδιας της Έκκλησίας. Είναι μία κοινωνία ή οποία δεν είχε ποτέ τις προϋποθέσεις να εκφραστεί εντός της κοινότητας. Χρειάζεται να ζωντανέψει ή ένορία ως εκκλησιαστική κοινότητα, χρειάζεται ζωντανή παράδοση, καλλιέργεια των ελπίδων! Οί Έλληνες αντιμετώπιζουν την κρίση, ό καθένας μόνος του, και οί ποικίλες πρωτοβουλίες αλληλεγγύης έρχονται από ομάδες πολιτών. Και γι' αυτή την κατάσταση δεν ευθύνεται μόνο τό «πνεύμα της έποχής», ό άτομικισμός και ό καταναλωτισμός. Ευθύνονται, πριν απ' όλα, όλοι εκείνοι που, έδω και δεκαετίες, κάνουν ό,τι μπορούν για να διαλύσουν την αίσθηση του «συνανήκειν» των Έλλήνων, όλοι εκείνοι οί «χαλασοχώρηδες», κατά τον Άλέξανδρο Παπαδιαμάντη, που πασχίζουν να κόψουν τις ρίζες και να μεταβάλουν την έλληνική κοινωνία σε μία αγέλη χωρίς ταυτότητα. Η Έλλάδα σήμερα είναι νεκρή, δίχως αντανάκλαστικά έτερότητας, διότι δεν λειτουργεί ή έννοια της κοινότητας. Ο Έλληνας δεν έχει πια καμιά απολύτως αίσθηση του «ανήκειν» και του «μετέχειν», αίσθηση κοινωνίας, γράφει ό Καθηγητής Χρ. Γιανναράς⁴⁵.

44. ΚΩΝ. ΖΟΡΜΠΑ, 1η Άπριλίου 2012: Η πρωτοβουλία πολιτών στη Συνθήκη της Λισσαβόνας (www.regue.gr).

45. Αύστηρη κριτική έπί του θέματος αυτού κάνει και ό π. Βασίλειος Θεομός, ό όποιος γράφει: «Η παρούσα κρίση της Έκκλησίας μας βέβαια είναι αποτέλεσμα στο όποιο έκβάλλον κάποιου αιώνος έσφαλμένων έπιλογών. Μέχρι τώρα πολλές τέτοιες έπιλογές έμεναν απαρατήρητες διότι δεν είχαν αναδειχθεί τά αποτελέσματά τους. Άλλά ή έποχή μας μοιάζει με άμπατη που απέσυρε απότομα τά νερά και αποκαλύπτει τί ύπηρχε στο βυθό. Η αυτόματη αντίδρασή μας

Μία άξιοπρεπής πρόταση της ένοριακής κοινότητας δέν θά ήταν άπλώς ή οικονομική ένίσχυση τών νέων άνέργων. Φυσικά και μία παρόμοια κίνηση μόνο «άμυντικό» χαρακτηρα θά μπορούσε νά έχει και νά έπιτρέψει την άμεση αντιμετώπιση τών νέων άνέργων, κυρίως σέ οικογένειες που έχασαν την έργασία και οί δύο γονεΐς, για ένα μικρό χρονικό διάστημα. Η Έκκλησία όμως πρέπει νά θέτει τó άκριβές έρώτημα προς την Πολιτεία και την Κοινωνία, ότι τόν άνθρωπο, όπως παρατηρεί ó ιερός Χρυσόστομος, «έμπρακτον έποίησε ó Θεός και κατά φύσιν αυτώ έστι τώ εργάζεσθαι»⁴⁶. Σαφώς και δέν μπορούμε ως κοινότητα νά μείνουμε άδιάφοροι μπροστά στην οικονομική κρίση. Όλα όμως θά πρέπει νά γίνουν με τόν πρέποντα σεβασμό προς τούς άνέργους πολίτες και ή οικονομική αυτή ένίσχυση νά μήν επέχει τόν οΐκτο ή την φιλανθρωπία. Οί άνεργοι δέν εΐναι έπαΐτες και ως εκ τούτου ή βοήθεια αυτή παρέχεται στην αντιμετώπιση της σημερινής κρίσης και στην έξευρέση έργασίας άμεσα. Έπίσης ή οικονομική ένίσχυση δέν μπορεί νά γίνει με βάση τις θρησκευτικές ή τις πολιτιστικές ιδιαιτερότητες τών πολιτών. Η Έκκλησία εΐναι πάντοτε ύπερ της γνώσεως, της έπιλογής, της προόδου, της έλευθερίας και τού σεβασμού τού άλλου. Έχει πανανθρώπινο χαρακτηρα και οικουμενική διάσταση.

* * *

Η Όρθοδοξία βρίσκεται σήμερα σέ μία ιδιαίτερα κρίσιμη καμπή, αντιμετώπιζοντας ένα δίλημμα: νά άνοιχτεί στην οικουμένη έκμεταλλευόμενη τις δυ-

μπροστά σέ αυτò τò θέαμα (άπό όσους τò βλέπουν διότι πολλοί άκόμη έθελουφλοΐν) εΐναι σνήθως νά αντιμετωπίζονται οί έκδηλώσεις αυτής της κρίσης ως ήθικές άποτυχίες τών μελών της Έκκλησίας, κυρίως δέ τών στελεχών της. Τά τελευταία χρόνια, όμως, άρχίζει νά γίνεται αντιληπτό ότι τά προβλήματα δέν γενώνται τόσο έπειδή ó τάδε Έπίσκοπος ή πρεσβύτερος δέν εΐναι 'καλός' (ή τουλάχιστον, όχι μόνο έξ αιτίας αυτου), όσο έπειδή υπάρχουν σοβαρότατα προβλήματα συστημικής φύσεως» (www.amen.gr, 9.1.2012). Ό σύγχρονος Γάλλος διανοούμενος René Girard, περιγράφει στο έργο του «*Désir Mimétique*», ότι όλες οί ανθρώπινες κοινωνίες, χωρίς έξαιρέση, έχουν μία τάση αυτοκαταστροφής όταν δέν έχουν άποθηκευμένα πνευματικά αντίσώματα αντίδρασης. Στις περιπτώσεις αυτές ως μέσο αντίδρασης και άποκατάστασης εΐναι ή άπόδραση όλης της κοινότητας και ή αναζήτηση ένός έξιλαστήριου θύματος, που τις περισσότερες φορές εΐναι ή καταστροφή της ίδιας της κοινότητας. Βλ. RENÉ GIRARD, *Celui par qui le scandale arrive*, éd. Desclée de Brouwer, Paris 2001, σελ. 61-62 και τού ίδιου, *Je vois Satan tomper comme l'clair*, έκδ. Grasset, Paris 1999, σελ. 25-33.

46. Εΐς τας Πράξεις, Όμιλία ΛΕ' 3, Migne PG 60:257. Πρβλ. ΝΙΚ. ΧΑΤΖΗΝΙΚΟΛΑΟΥ (νϋν Μητροπολίτης Μεσογαίας και Λαυρεωτικής), *Συνάντηση τού Θεού μέσα άπό ύπερλογά ρίσκα*, έκδ. Σάκκουλα, Άθήνα 2001.

νατότητες που της προσφέρουν ή πίστη της, ή παράδοσή της και οι Γραφές της ή να κλειστεί στον έαυτό της σε μία έναγωνία προσπάθεια αυτοπροστασίας της; Πρωτίστως όμως, μαζί με όποιανδήποτε επιπρόσθετα μέτρα ανακούφισης των ευρωπαίων πολιτών, οι Έκκλησίες θα πρέπει να κάνουν μία «νέα συμφωνία» (new deal)⁴⁷. Οί πολίτες δεν θα επιθυμούσαν τη στιγμή αυτή μία ακόμη έξαγγελία από την Έκκλησία, για να απαλλαγούμε από την πίεση που ασκεί ή κοινή γνώμη, τις περισσότερες φορές ίσως καλόβουλα. Η πρόκληση σήμερα δεν είναι μόνον ή εξεύρεση πόρων για «τόν επιούσιο άρτο», αλλά και την ανοικοδόμηση των χαμένων αξιών.

Οί πολίτες-πιστοί επιθυμούν μία συνεργασία ουσιαστική και μεθοδική για να έχει άμεσα αποτελέσματα στις επόμενες γενεές ή οίανδήποτε προσπάθεια. Κατ' άρχην πρέπει ως φωνή διαμαρτυρίας ή Έκκλησία, κληρικοί και λαϊκοί, να υπογραμμίσει ότι είμαστε, αντίθετοι ως προς τη συνέχιση δημιουργίας μίας κοινωνίας που έστιάζει στο μεμονωμένο κέρδος, την κατανάλωση και την πλεονεξία. Η αποκλειστική αναζήτηση των υλικών αγαθών, ή οποία μās οδήγησε μέχρι σήμερα ή ευρωπαϊκή πολιτική, οδηγεί παράλληλα και σε μία αύξηση της πνευματικής ένδειας. "Όταν ή ήθική απομακρύνεται από την οικονομία ή πρώτη επίπτωση είναι ή είσοδος της άδικίας στην κοινωνία. Η έπιστολή του Μακαριωτάτου Αρχιεπισκόπου Αθηνών και πάσης Ελλάδος Ίερωνύμου προς τον Manuel Barroso, Πρόεδρο της Ευρωπαϊκής Έπιτροπής τονίζει, μεταξύ άλλων, τὰ εξής: «Ο Χριστιανισμός, όπως και κάθε άλλη θρησκευτική κοινότητα, δεν μπορεί να κλείνει τὰ μάτια του απέναντι στα τεράστια προβλήματα όλοκλήρου της ανθρωπότητας, τὰ οποία δεν είναι μόνον οικονομικά και πολιτικά, αλλά προπάντων ήθικου χαρακτήρα, λόγω των πολλαπλών ήθικων διλημμάτων, τὰ οποία συνεχώς εγείρει ή πολυπλοκότητα της σύγχρονης οικονομικής κατάστασης ανά την οικουμένη. Και λέγοντας ήθική προσέγγιση αναφερόμαστε στο δικαίωμα του κάθε ευρωπαίου πολίτη στην εργασία, την τίμια ανθρώπινη δραστηριότητα, τὸ σεβασμὸ στο ανθρώπινο πρόσωπο, τὴ σημασία των διαπροσωπικών σχέσεων, τὴν εὐθύνη προς τούς άλλους, αλλά και για τὴν πορεία όλοκλήρης της ευρωπαϊκής κοινωνίας... Ἀπέναντι στην οικονομική κρίση ή Έκκλησία μας δεν μπορεί να ανεχθεῖ καμία είδους πώχευση, πρωτίστως όμως δεν συγχωρεῖ τὴν πώχευση των αξιών, δεν μπορεί να αποδεχθεῖ καμία είδους χρεωκοπία, πρωτίστως όμως δεν μπορεί να έθελοτυφλεῖ στην χρεωκοπία της ανθρω-

47. ΚΩΝ. ΖΟΡΜΠΑ, 'Ελλάδα και Ευρώπη: "The new Deal" (www.amen.gr).

πινής αξιοπρέπειας» (www.ecclesia.gr). Ὅμοίως ἐνθαρρυντικές εἶναι καὶ οἱ σκέψεις τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἀλβανίας Ἀναστασίου, ὁ ὁποῖος σημειώνει: «Εἶναι ἱστορικὸ χρέος γιὰ τὶς Ἐκκλησίες τῆς Εὐρώπης νὰ ἀρθρώσουν πιὸ κριτικὸ καὶ πιὸ παρακλητικὸ λόγο στὴ σύγχρονη οἰκονομικὴ καὶ ἠθικὴ κρίση, πού δὲν σχετίζεται μόνο μὲ τὶς δομικὲς ἀδυναμίες τῶν Κρατῶν, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν πλεονεξία τῶν ἐκάστοτε οἰκονομικὰ καὶ πολιτικὰ ἰσχυρῶν...»⁴⁸.

Ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία διεκδικεῖ σήμερα τὸ δικαίωμα νὰ συμμετάσχει ὡς κοινότητα ἔμπρακτα στὴ διαμόρφωση τοῦ κοινοῦ καλοῦ τῆς σύγχρονης φιλελεύθερης κοινωνίας. Χρειάζεται ἰσορροπία ἀνάμεσα στὴν τόλμη τοῦ σύγχρονου λόγου καὶ στοῦ σεβασμὸ τῆς διαχρονικῆς ἐμπειρίας τῆς καινῆς κτίσης. Στὴν προσπάθεια αὐτὴ βρίσκει σύμφωνους τοὺς ἴδιους τοὺς πιστοὺς, οἱ ὁποῖοι μπορεῖ νὰ ἀγνοοῦν ὅτι ἡ καινὴ κτίση δὲν ἀπαιτεῖ τὴν ἰδιωτικὴ μεταμόρφωση ἀλλὰ τὴ μεταμόρφωση ὁλόκληρης τῆς κοινωνίας καὶ τῶν δομῶν τῆς, πιστεύουν ὁμως στοῦ ρόλου τῆς Ἐκκλησίας ὡς πρὸς τὴ δημιουργία ἑνὸς δικτύου ἀλληλεγγύης παρὰλληλα μὲ τὴν πνευματικὴ ἐνίσχυση τοῦ σημερινοῦ ἀνθρώπου⁴⁹.

Ἐὰν οἱ εὐρωπαῖοι ἠγέτες ἐπιθυμοῦν νὰ ὑπερβοῦν τὴν κρίση, μὲ ἀλληλεγγύη μὲ τὸν ὑπόλοιπο κόσμο, τότε πρέπει νὰ πειθοῦν ὅτι χρειάζεται μία ἀλλαγὴ στὸν τρόπο ζωῆς καὶ σκέψης. Ἡ οἰκονομικὴ κρίση μπορεῖ νὰ γίνῃ εὐκαιρία γιὰ τὴ νέα ἀντίληψη ὅτι στίς οἰκονομικὲς πράξεις χρειάζεται μία ὀλικὴ καὶ ὄχι μερικὴ θεώρηση γιὰ τὸ ἀνθρώπινο πρόσωπο καὶ τὴν ἀξιοπρέπειά του. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ οἱ Ἐκκλησίες προωθοῦν ἕνα νέο τρόπο σχέσεων μὲ τὸ χρῆμα, τὴν παραγωγή καὶ τὴν κατανάλωση.

48. Ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Γερμανὸ Ἐπίσκοπο Martin Schindehütte τῆς Εὐαγγελικῆς Ἐκκλησίας τῆς Γερμανίας (EKD). Οἱ παρεμβάσεις τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος εἶναι ποικίλες καὶ πρὸς πολλὰ κατευθύνσεις: Πρὸς τὸ Λαὸ (Νοέμβριος 2010), Ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Πρωθυπουργὸ Λουκά Παπαδήμο (Φεβρουάριος 2012). Ἐπίσης βλ. καὶ τὶς παρεμβάσεις τῶν διαφόρων Ἱεραρχῶν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ὅπως ἡ παρέμβαση τοῦ Μητρο. Μεσογαίας καὶ Λαυρεωτικῆς Νικολάου γιὰ τὸ «χαράτσι», τοῦ Μητρο. Δημητριάδος καὶ Ἀλυμοῦ Ἰγνατίου, κ.ἄ.

49. Εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι αὐτὸ ἦταν ἕνα ἀπὸ τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἔρευνας πού ἔκανε τὸ Παρατηρητήριο Κοινωνικῶν Φαινομένων (ΠΚΦ) τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, τὸ 2005. Στὴν ἴδια ἔρευνα ἐπισημαίνονται καὶ ἄλλα ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα τὰ ὁποῖα θὰ μπορούσε ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος νὰ τὰ εἶχε ἀξιοποιήσει προλαμβάνοντας ἴσως πολλὰ ἀπὸ τὰ σημερινὰ προβλήματα. Βλ. Ἀλέξανδρου Λιώρη, Ἐρευνα τοῦ ΠΚΦ καὶ τῆς ΚΑΠΑ Research, Ἐφημερίδα Πολίτης, Ἀθήνα 15.05.2005, σελ. 18. Ὁ π. Βασίλειος Θερινὸς ὁμολογεῖ πολὺ εὐστοχα ὅτι «ὁ ἐκκλησιαστικὸς δημόσιος λόγος γίνεται εὐνόμως δεκτὸς ἀπὸ τοὺς πολῖτες, ὅταν ἡ πρόταση συνοδεύεται ἀπὸ προσωπικὴ ἀσκητικὴ συν-μετοχή», Ἐφημερίδα Χριστιανική, 9.12.2010, σελ. 4.